

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ
ОСВІТИ

на тему:

РОЗВИТОК ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11 КЛАСУ ЧЕРЕЗ ВИВЧЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

студента IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Гасюка Назарія Романовича

Керівник:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Паска Богдан Валерійович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS _____

Члени комісії: _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	9
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ	25
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11 КЛАСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕМИ	61
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток української державності триває сьогодні в умовах екзистенційних викликів, що зумовлені агресією росії проти України та гібридних загроз в інформаційно-культурній сфері. Такий стан речей висуває нові вимоги й можливості до системи історичної освіти. Особливої уваги набуває питання формування у випускників –здобувачів загальної середньої освіти ціннісних орієнтацій та громадянської компетентності, які є фундаментом національної стійкості та єдності в демократичному суспільстві. Цей період навчання виступає як завершальний етап соціалізації, коли молода людина мусить не лише засвоїти фактологічний матеріал, в ньому сформувати власну суб'єктивну думку і позицію, засновану на розумінні історичної тягlosti та цінності української незалежності.

Дана актуальність зумовлена також необхідністю реалізації положень «Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 р.» та концепції НУШ, у якій громадянська та соціальна компетентності визначені як ключові для успішної самореалізації особистості в сучасному світі.

На наш погляд, вивчення культурних процесів доби незалежності України на уроках історії має унікальний виховний потенціал, оскільки дозволяє учням через здобутки українців в музиці, кіно, науці, моді тощо ідентифікувати себе як частину української нації і протистояти маніпулятивним технологіям зв'язаним з «руським міром» та такими деструктивними ідеологіями як фашизм, нацизм та комунізм.

Шляхом критичного аналізу теоретико-методологічної бази та навчальних програм ми виявили певну суперечність між високим суспільним запитом щодо формуванням активного громадянина та наявним станом викладання даної теми в школі. Традиційні підходи до висвітлення культурних процесів у шкільних підручниках (В. Власова, А. Галімова, В. Даниленка та ін.) часто концентруються лише переліком фактів, біографій персоналій та здобутків, залишаючи поза увагою аксіологічні аспекти та

формування практичних навичок громадської участі. Досвід аналізу підручників 11 класу свідчить про необхідність посилення «громадянськоцентричних» акцентів, зокрема у висвітленні релігійного питання, мовної політики та ролі діаспори або українських науковців, що є критично важливим для розуміння сучасної соціокультурної ситуації.

Науково-практична значущість роботи полягає у розробці та апробації певних методичних підходів до формування ціннісних орієнтацій через інтерактивні моделі навчання та використання ІКТ-інструментів (ресурсних хабів, веб-конференцій тощо). Це дозволяє змістити фокус із простої «трансплантації знань» на їхнє активне засвоєння чи вивчення інноваційних технологій навчання. Суспільна значущість теми визначається потребою у вихованні національної свідомої «україномовної» особливості, здатної брати на себе відповідальність за майбутнє держави.

Об'єктом дослідження виступає процес формування ціннісних орієнтацій та громадянської компетентності учнів 11-х класів закладів середньої освіти у процесі вивчення історії України.

Предмет дослідження: методичні умови, форми та засоби формування громадянських якостей одинадятикласників під час вивчення кейсу «Культура України в період незалежності України».

Мета дипломної роботи. Обґрунтувати методичні засади та розробити систему практичних рекомендацій для ефективного формування ціннісних орієнтацій та громадянської компетентності учнів 11 класу в процесі вивчення культури періоду незалежності України. Для реалізації необхідної мети, потрібно виконати такі **завдання**:

- Розкрити теоретичні аспекти формування ціннісних орієнтацій і громадянської компетентності в учнів на уроках історії;
- З'ясувати особливості вивчення культурних процесів доби національної державності у шкільних підручниках;

- висвітлити змістовий та виховний потенціал культури періоду незалежності України як засобу формування національної ідентичності та правової культури одинадцятикласників;
- виявити найбільш ефективні методичні прийоми, методи тощо, спрямованих на формування та розвитку готовності випускників до виконання громадянського обов'язку та захисту національних інтересів через вивчення культурного досвіду України доби незалежності.

Стан наукової розробки. Дослідження проблеми формування громадянської компетентності учнівської молоді характеризується широким колом наукових пошуків, що перебувають на стику педагогіки, історії, методики викладання та соціальної психології. Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє виокремити кілька ключових напрямів, які склали теоретико-методологічне підґрунтя даної роботи.

Фундаментальне значення для розуміння сутності компетентнісного підходу в історичній освіті та методології мають праці наприклад Олени Пометун [43]. У її дослідженнях ґрунтовно розкрито структуру громадянської компетентності як інтегрованого результату навчання, що включає знання, навички, цінності та готовність до активної участі в суспільному житті.

Важливою основою для роботи стала нормативно-правова база України, яка визначає стратегічні напрями формування громадянської ідентичності. До ключових джерел можна віднести: «Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні» [6], Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [5], Постанову Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 р.» [7]. Ці документи закладають основи для розуміння громадян себе як свідомого виконання обов'язків та виконання прав у демократичній державі.

Теоретичне підґрунтя дослідження становить праці науковців і авторів які були згадані в перших, що розглядають соціалізацію та формування

компетентностей як комплексну складову педагогічної проблематики. Зокрема, автори В. Алексєєва та О. Безпало акцентують увагу на аналізі мобільності та внутрішніх потреб учнів у процесі соціалізації. Вагомий внесок у визначенні змісту громадянської компетентності як поєднання знань, цінностей та навичок зробили автори І.В. Іванюк, О.В. Оварчук та А.Б. Терещенко [30].

На питанні формування активної громадянської позиції та морально-етичних ідеалів (гідності, відповідності, совісті) наголошували автори Л. Бєляєва, Е. Ільєнков та А. Титаренко. Педагогічний аспект виховання громадянськості як комплексу соціально значущих якостей особистості згадувалося у працях І. Бєха та М. Боришевського а також було висвітлено в дисертаційному дослідженні Богомолової Н. М. [11]. Також про громадянську компетентність старшокласників писала дослідниця Власенко О. М [12]. У її напрацюванні дана тема не лише спонукає учнів бути компетентними і начитаними у цих сферах, а й значною мірою відображати досвід їх участі в шкільному самоврядуванні, суспільному житті свого освітнього закладу, мікросередовищі, родині тощо.

Виділяється термін «національно свідомо україномовна особистість», що був згаданий українськими мовознавцями із лінгводидактики: М. Пентилюк, Р. Дружененко, О. Семенов, С. Єрмоленко, Л. Мацько, І. Хом'як й ін. За визначенням М. Пентилюка «...мовна особистість – це людина, яка не тільки знає українську мову, а й постійно використовує її в повсякденному спілкуванні ...» [18].

Окремий блок дослідження приділений аналізу шкільних підручників з історії України, які є засобами навчання таких авторів: Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, О. Є. Панарін. Київ : Літера ЛТД, 2024 [35], Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. [36], Галімов А. А. Історія України

(рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / А. А. Галімов, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Х. : Вид-во «Ранок», 2024 [37], Історія України (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартилюк, О. М. Сирцова, А. А. Галімов. Х. : Вид-во «Ранок», 2024 [40], Даниленко В. М. Історія України : рівень стандарту : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Віктор Даниленко, Мирослава Смольницька. Київ : Генеза, 2019 [39], Мудрий М. М. Історія : Україна і світ : (інтегр. курс, рівень стандарту) : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Мар'ян Мудрий, Олена Аркуша. Київ : Генеза, 2019 [41], Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України рівень стандарту : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2019 [44], Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумчук, Тернопіль : Астон, 2024 [45], Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. Тернопіль : Астон, 2019 [46].

Також у нашій роботі враховано дослідження інших авторів та також в зроблений власний аналіз формуванню ціннісних орієнтацій і громадянської компетентності в навчальному процесі та використання різних методів, прийомів тощо на уроках історії. Вивчення стану наукової розробки теми засвідчило, що попри хорошу кількість праць, питання розвитку ціннісних орієнтацій саме через призму культурних процесів доби незалежності України потребує подальшої розробки в майбутньому.

Методи дипломної роботи. Ми використовували комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, що визначається засадами системного та компетентнісного підходів. Це дозволяє всебічно розглянути процес формування громадянської компетентності і ціннісних орієнтацій учнів 11 класу в контексті вивчення культурних процесів часів незалежності України. В дослідженні ми дотримувалися основних принципів: історизму,

об'єктивізму, системності. Під час написання дипломної роботи скористалися загальнонауковими методами: аналіз, синтез, індукція та дедукція, узагальнення. Комплексне використання зазначених методів й принципів дозволяє забезпечувати достовірність наукових результатів дипломної роботи та досягти поставленої мети дослідження.

Практичне значення. Отриманні результати дослідження можуть бути безпосередньо впровадженні в освітній процес закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) та університетському рівні (в педагогіці). Результати мають як методичний, так і прикладний характер. Їй дозволяє виділити основні аспекти застосування результатів: для вчителів історії та громадської освіти; для студентів педагогічних спеціальностей; для авторів навчальної літератури та методистів. Практична значимість підтверджується результатами педагогічної практики та волонтерською діяльністю, під час якої було впроваджено елементи авторської методики, зокрема: групову взаємодію, цифрові інструменти тощо для аналізу культурних процесів й їх значення для учнів. Розроблені матеріали та підказки можуть бути орієнтирами для педагогів і будуть сприяти підвищенню рівня залученості учнів та глибшому розумінню ними зв'язку між культурою та демократичними традиціями нашого українського суспільства.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг становить 105 сторінок. Список використаних джерел містить 60 позицій. Робота включає в себе шість додатків

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Існують різні підходи до проблеми соціалізації сучасного вчителя. Вони акцентують на приналежності того чи іншого педагога до певної соціальної спільноти, що в ній відображається, впливають на його світогляд, ідеали, цінності, установки та норми поведінки, а нерідко і на риси характеру, психологію тощо. На думку педагогів, Алексєєвої В. та Безпало О. яку у своїй статті ретранслює дрогобицька дослідниця Галина Кондрацька, соціалізація учнів – це насамперед соціально-педагогічна проблема. Якщо йдеться про учнів, то дослідники пропонують звернути увагу на аналіз формування мобільності, динамізму та внутрішніх потреб учнів. Якщо йдеться про старшу школу то відзначається співвідношення особистих прагнень з інтересами суспільства. Також варто розглянути системні принципи соціалізації, форми та методи залучення, які базуються на добровільності, виборі напрямків, активності та самодіяльності учнів [30, с.904].

Тут слід відзначити, що дослідники довели, що в процесі життєдіяльності учнів формуються особистісні та професійні якості, розвивається їх соціальна активність, і відповідно накопичується досвід. Другою складовою соціально-громадянської компетентності учнів є громадянська позиція щодо виявлення напрямків розвитку освітнього середовища в системі загальної середньої освіти.

Дослідниця Г.Кондрацька провела аналіз визначення почуття громадянства як комплексу духовних та моральних переживань людини за долю своєї батьківщини. Ці риси проявляються у почутті патріотизму, моральних та естетичних почуттях, національно-культурній ідентичності, громадянській гідності, громадянській відповідальності, громадянському обов'язку, громадянській совісті, громадянській мужності тощо. Крім того в особливий спосіб ідеться про шанобливе ставлення та любові до рідної землі,

що відображається в діях, спрямованих на забезпечення прав людини, а також у зміні соціального середовища відповідно до моральних цінностей та актуальних суспільних завдань. Тобто якщо зробити коротке узагальнення то соціальна та громадянська компетентність – це динамічне поєднання знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок та інших особистісних якостей, що визначають здатність людини успішно здійснювати професійну діяльність [30, с. 904].

Слід відзначити, що знання та застосування принципів демократичного суспільства передбачає розуміння власних громадянських прав та обов'язків, а також прав та обов'язків своїх співгромадян. Це також передбачає розуміння соціальної справедливості як основоположного фактору мирного співіснування на рівні громади, а також на ширших рівнях – національному та глобальному. Крім того, громадянська компетентність надає людям знання та розуміння різних питань, включаючи закони та нормативні акти, які дозволяють глибше вивчити демократичні процеси, досягнути медіаграмотності, права людини, простудіювати економіку, сталий розвиток, зрозуміти життя світової спільноти, і тим самим краще розпізнати справедливість, рівність, свободу та автономію. Знання принципів демократичного суспільства відіграє значну роль у функціонуванні та стійкості демократій, в якій створення демократичних структур та інституцій є важливим для соціальної стійкості. Для підтримки та сприяння згаданій стійкості людям потрібна свобода аби брати участь у демократичних процесах.

Крім того, громадянська спроможність також стосується здатності розбудовувати громади, в особливий спосіб розглядаючи себе як каталізатора цих змін. До того ж, ця підкомпетентність охоплює розуміння та здатність планувати, виконувати та оцінювати діяльність на іншому – міжнародному рівні. Тобто вона також включає здатність порівнювати різні стратегії вирішення глобальних проблем та оцінювати і зіставляти всі докази та аргументи, що використовуються в цьому процесі.

Громадянська спроможність може також проявлятися на різних рівнях, включаючи області, райони, міста чи країни. До того ж на формування колективної громадянської спроможності можуть впливати різні ресурси, місцеві інституції чи навіть заклади культури [32, с.5].

Варто також додати, що проблема формування громадянської компетентності є надзвичайно важливою з огляду на цілу низку ключових соціальних, політичних, культурних та освітніх факторів. До цих факторів можна віднести забезпечення розвитку демократичного суспільства, який неможливо реалізувати без знання своїх прав та обов'язків, розуміння демократичних процесів та навичок участі в суспільному житті. З цієї точки зору, громадянська компетентність розглядається як основа формування активних, вольових, відповідальних громадян, здатних брати на себе ініціативу, участь у прийнятті рішень на місцевому та національному рівнях. Слід також сказати про формування таких рис як повага до прав і свобод інших, здатність вести конструктивний діалог з людьми, знаходити компроміси та вирішувати конфлікти на основі взаєморозуміння та взаємотолерантності. Це можна сказати базові компоненти громадянської компетентності, які є критично важливими для формування відкритого, солідарного та інклюзивного суспільства. Ця компетентність особливо актуальна в умовах зростаючого нині мультикультуралізму, глобалізації та інтернаціоналізації різних соціальних процесів, коли взаємодія представників різних етнічних груп, культур та світоглядів стає постійною.

Також варто підкреслити, що громадянська компетентність сформована в процесі навчання та соціального розвитку, є показником певної особистісної зрілості, а також своєрідним підтвердженням готовності студента до активної участі в громадському житті та професійній діяльності. Тим самим розвиватиметься критичне мислення, медіаграмотність та правова свідомість. Вони є ключовими характеристиками, які у своєму взаємозв'язку складають основу громадянської компетентності сучасної молодої людини. Наявність цих характеристик свідчить не лише про готовність до відповідального

життя, але й про здатність протистояти викликам інформаційного суспільства, до певної міри цифровізації, маніпулятивних технологій та радикальних ідеологій.

В умовах швидкої цифрової трансформації та інтенсивного поширення інформації молодь нині стикається з необхідністю щоденного критичного аналізу ЗМІ та його медіаконтенту. Тобто ведемо до того, що молоді люди мусять вчитися розпізнавати фейкові новини, різні пропаганди та інші форми дезінформації. З іншого боку ми розуміємо, що молодь нині всуціль залежна від технологій. До того ж медіаграмотність, як складова громадянської компетентності, передбачає усвідомлення ролі медіа в суспільстві, можливості застосовувати навички критичного споживання інформації для захисту власної позиції [33, с. 3].

Згідно з Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні [1], наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні» від 7 лютого 2024 № 131 [2], а також постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 14 листопада 2023 № 1196 [3], наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Програми незалежного тестування фахових знань та вмінь учителів навчальних предметів (інтегрованих курсів) громадянської та історичної освітньої галузі та/або освітньої галузі «Суспільствознавство» закладів загальної середньої освіти» від 9 січня 2024 № 16 [4], законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 3 грудня 2022 р. № 2834-IX [5], Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» від 3 жовтня 2018 № 710-р [6], Постановою Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на

період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках» від 15.12.2023 № 1322 [7]. Розглянувши дані законодавчі ініціативи, можна дійти висновку, що потрібно розглядати національно-патріотичне виховання, концепції громадянської освіти і т.д. як певний інструмент формування людини, що усвідомлює відповідальність перед державою і готова її змінювати й минуле нашого народу та країни стає тією самою «ниткою», що єднає цілі покоління незалежно від віку та статі. Тому такий підхід закладений в державній політиці та стратегії і є ключем до суспільної згоди між державою та громадянами і всебічного розвитку України, оскільки він зміцнює самі основи нашого соціокультурного, державного буття й психосоціального та освітнього стану.

На наш погляд, військово-патріотичне виховання сьогодні не слід обмежувати лише прикладною підготовкою. Як майбутні свідомі громадяни України, ми вважаємо, що воно базується на глибокому розумінні тягlosti культурницько-державницьких традицій, адже сучасний громадянин та воїн – це не просто фахівець зі зброєю чи просто штампом в паспорті, що він/вона по крові українець/нка, а громадянин який розуміє історичну тяглість і ціну української державності..

Переконані, що роль закладу освіти у цьому процесі є координаційною. Важливо залучати ветеранів, істориків (з постійним(діючим) педагогічним досвідом), громадських діячів і т.д. до живого діалогу з учнями, що дозволить поставити для молоді певні орієнтири в житті.

Вважаємо, що психологічна та моральна підготовка є фундаментальною складовою, водночас уроки історії, громадянської освіти та правознавства й захисту України мають працювати в певному тандемі, щоб сформувати не лише в випускника певні навички, а й ментальну стійкість, засновану на ідентифікації себе як українця, а не «російськомовного українця».

Тут варто відзначити також наступне. Сучасні «громадянськоцентричні» дослідження не лише здатні відображати динаміку

розвитку громадянської освіти у світовому контексті, а й сприяють формуванню нових підходів до її інтеграції в освітні системи різних країн, враховуючи міжкультурні виклики та потреби глобалізованого суспільства. Актуальність досліджень громадянської освіти спонукала вчених зосередитися на вивченні цього феномену в рамках порівняльного аналізу та дискурсу, який передбачає порівняння підходів, моделей та практик різних країн. Окремої уваги також заслуговує міждисциплінарний підхід до вивчення громадянської освіти.

Особливого наукового погляду потребують публікації, присвячені розробці теоретико-методологічної бази громадянської освіти та, відповідно, формування громадянської компетентності, які забезпечують концептуалізацію ключових понять, а також визначають змістовні компоненти та структурні характеристики та механізми їх реалізації в освітній практиці. Ці дослідження складають основні віхи для подальшого аналізу практики розробки громадянського компонента в освітніх системах різних країн. Значна частина наукових праць наприклад присвячена аналізу вікової диференціації процесу формування громадянської компетентності.

Декілька слів про початкову освіту у контексті формування громадянської освіти. На рівні початкової освіти, зокрема, вивчаються передумови соціалізації дитини та розвиток її моральної орієнтації. У рамках загальної середньої освіти акцент зміщується на формування ціннісних ставлень, навичок громадянської участі, розуміння демократичних процесів в Україні та світі а також правової культури. У вищій освіті громадянська компетентність розглядається вже більше як інтегрований компонент особистісного та професійного розвитку студента [33, с. 5]. Там більше вже можна говорити про культуру сучасності, поєднання історії України та всесвітньої історії, орієнтуванні на соціальній відповідальності та готовності до соціальної активності.

У літературі з громадянської освіти старшої школи та вищої освіти зазвичай «громадянська освіта» – це освіта, метою якої є навчання громадян

основним цінностям, знанням та навичкам, необхідним для того, щоб бути активним та залученим громадянином. Вчені погоджуються, що громадянська освіта в школі може бути недостатньою або неефективною, особливо в недемократичних країнах, де значення понять громадянства та участі може суттєво відрізнятися між тим, що викладається у вітчизняних шкільних програмах, і тим, що зазвичай вважається таким у демократичних суспільствах [34, с. 323]. Іншими словами – ракурс вивчення громадянської освіти також залежить від рівня демократії у тій чи іншій країні.

Щоправда, згідно з дослідженнями, проведеними програмою Міжнародної асоціації з оцінювання освітніх досягнень (IEA) та програмою ОЕСР PISA (Програма міжнародної оцінки учнів), навіть у демократичних суспільствах громадянська освіта може мати слабкі місця. Наприклад, громадянська освіта в школах може занадто зосереджуватися на інституційних формальностях та процедурах, теорії замість того, щоб давати молодим людям змогу побачити, як вони можуть застосовувати відповідний матеріал та безпосередньо брати участь у демократичному процесі [34, 323–324].

Натомість, позакласні навчальні можливості для молоді (наприклад спеціалізовані навчальні програми або діяльність у громаді, відіграють важливу роль у громадянській освіті). Здобувачам середньої освіти варто усвідомлювати, що через демократичні цінності та норми, неурядові організації, які вони представляють, можна в особливий спосіб посіяти зерна демократії.

Здобувачам середньої освіти слід усвідомлювати що демократія підкріплена важливими нормативними документами, водночас включають підтримку демократичних інституцій та норм. Тобто молоді люди мали би відмовлятися від авторитарних практик та сприйняття політичної ефективності. Крім того молоді люди, особливо старшої школи, мали би також культивувати бажання брати участь у житті бодай місцевих громад.

Думається, що позитивні погляди на демократію як ідеал та її постійна оцінка мали би мати вирішальне значення для формування демократичних рис та навичок молодих людей. Хоча в деяких частинах світу демократія може здаватися дивною та відступною, важливо підтримувати її позиції в цінностях та прагненнях людей.

Тож, метою багатьох програм для здобувачів освіти є прищеплення демократичних цінностей та просування позитивних поглядів на демократію в надії стимулювати подальшу політичну та громадянську активність серед молодих людей. Щоправда, як відзначають окремі дослідники існує недостатньо доказів впливу програм на зміну ймовірних переконань та ставлення до демократії особливо в пострадянських країнах [34, с. 324].

Тут варто відзначити про особливості Нової української школи (НУШ). Загалом громадянські та соціальні компетентності Нової української школи направлені готувати молодих людей до ефективної та конструктивної участі у житті громадянського суспільства, успішної взаємодії з іншими людьми, мирного співіснування та поціновування в подальшому соціокультурного різноманіття, солідарності та дотриманням поваги до прав людини і демократичних цінностей. У цьому світлі варто зауважити, що для формування у душах молодих людей цих якостей потрібні певні передумови: демократична політична система, громадянське суспільство, демократичне освітнє середовище, а також відповідні власні переконання.

Результатом прищеплення громадянських та соціальних компетентностей виступає вміння людей жити в сучасній державі, взаємодіяти з державними інститутами громадянського суспільства, відстоювати права громадян, пропагувати демократичні цінності, правила суспільного життя. Громадянськість – це свідоме й активне виконання громадянських обов'язків, розумне використання своїх громадянських прав. Звісно ці переконання не виринають одразу, а є результатом довгої практики. Так формується зрілість політичної та правової свідомості молоді, почуття патріотизму, вивчення історії України, усвідомлення себе повноправним

членом спільноти та країни. Такі якості конче необхідні для свідомого вибору життєвої позиції і включають, зокрема, совість, гідність, суспільну активність, національну самосвідомість а відтак плекання соціальної відповідальності та творення активної громадянської позиції [8, с. 5–6] [Додаток Г].

Крім того, поняття «громадянськість» увібрало в себе багатоманітні аспекти, що стають предметом розгляду різних наук – філософії, політології, психології, педагогіки, правознавства, соціології тощо. Чимало сучасних дослідників наголошують на необхідності виховання свідомих, соціально активних громадян. Наголос робиться на морально-етичному стані громадянськості, на наблизенні свідомості суспільства до розуміння таких життєво важливих ідеалів, як відповідальність, гідність, гуманність, совість тощо [11, с. 29].

У педагогічній літературі громадянськість розглядається як комплекс соціально значущих якостей особистості, культивуванням високого рівня моральної та правової культури. Це надасть унікальну можливість людині відчувати себе соціально, морально й політично дієздатною та потрібною соціуму [11, с. 30].

Тож ми намагаємося характеризувати поняття громадянської компетентності старшокласника як ключову освітню компетентність, сукупність не лише громадянських знань, а й умінь та навичок системи громадянських цінностей, що здатні забезпечувати взаємодію людини і суспільства, спробувати забезпечувати самореалізацію та соціалізацію індивіда до громадянського суспільства.

У цьому світлі варто додати, що громадянська компетентність старшокласника полягає не лише у здатності його бути компетентним і начитаним у цій області, а й значною мірою відображає його досвід участі в шкільному самоврядуванні, суспільному житті свого освітнього закладу, мікросередовищі, родині а також віддзеркалює готовність у майбутньому брати участь у суспільно-політичному житті України. Тобто виконуючи різні

громадянські ролі (виборця, громадянина, представника громадянських організацій тощо) діти у майбутньому (у разі свого повноліття) самостійно прийматимуть рішення, будуть відповідальними за наслідки своїх дій [12, с. 96].

Кінцевим результатом формування громадянської компетентності має стати: сформованість громадянської ідентичності, почуття гордості за свою державу (Україну), український народ, а також історію і культуру своєї країни, розуміння своєї етнічної та національної належності; плекання гуманістичних і демократичних цінностей, а також пробуватимуть культивувати цінності полікультурного українського суспільства (у цьому вимірі на окремому рахунку – християнські цінності, бо вникаючи у особливості мультикультуралізму ліцеїсти мусять також плекати й християнські цінності).

У цьому ряді особливе місце займають такі компоненти: шанобливе ставлення до історії та культури свого народу та інших народів (іншими словами – інкультурація); розвиток етичних почуттів; розвиток навичок співпраці як із однолітками, так і з дорослими (іншими словами – соціалізація); розвиток умінь щодо уникнення конфліктних ситуацій (формування витримки, саморефлексорності тощо) [9, с. 57]. Також треба мати на увазі такі цінні фактори при розвитку громадянської компетентності як: уявлення про громадянську культуру особи як інтегральну властивість [10, с. 10].

На наш погляд, також треба подати окремі методичні матеріали, підготовлені в рамках розробок НУШ. У рамках уміщення компонентів структури громадянської компетентності, варто пам'ятати про:

1) цінності: «повагу до людської гідності та прав людини», «толерантне ставлення до людей», «відкритість і повагу до інших думок, культур та переконань», «громадянську свідомість», «відповідальність» та інші речі;

2) навички: «аналітичне та критичне мислення», «участь у функціонуванні місцевої громади, «співпраці», «комунікативності», «мирному вирішенні можливих конфліктів», «емпатії» тощо;

3) знання: «критичній самооцінці», «критичному розумінні світу» [16, с. 11].

Також варто пам'ятати про плекання національно-культурних традицій особливо учнями молодших класів бо саме у молодшому віці формується багато важливих компетенцій. Виховання учнів початкових класів на національно-культурних традиціях українського народу забезпечує їх прилучення до високих духовних надбань свого народу, засвоєння звичаїв, моральних норм та естетичних цінностей та інших елементів культурної спадщини [17, с. 552].

Окрема мова про термін «національно свідомо україномовна особистість» адже його використовують окремі українські мовознавці і лінгводидакти: М. Пентилюк, Р. Дружененко, О. Семенов, С. Єрмоленко, Л. Мацько, І. Хом'як й ін. За визначенням згаданого нами вище М. Пентилюка, «...мовна особистість – це людина, яка не тільки знає українську мову, а й постійно використовує її в повсякденному спілкуванні ...». На переконання науковця, провідною ознакою мовної особистості є те, що вона творить україномовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджує культуру, традиції народу тощо. Про це пише тандем авторів на чолі з Т.Котик [18, с. 96–97].

Окрема увага приділяється вивченню громадянських компетентностей освітян. Так зокрема, до 2030 р. заплановано розробити навчально-методичний супровід розвитку громадянських компетентностей педагогічного персоналу закладів формальної і неформальної освіти дорослих. Також планується підготовка кваліфікованих кадрів для громадянської освіти (учителів навчального предмету «Громадянська освіта», фахівців на рівні вищої та фахової передвищої освіти).

Треба відзначити також основні стратегічні напрями розвитку громадянської освіти. Вони, зокрема, такі: правова освіта громадян, націлення здобувачів освіти реалізувати власні конституційні права й обов'язки. Водночас завданнями громадянської освіти є:

- 1) формувати громадянську, національну та культурну ідентичність; сприяти плеканню української мови та формуванню духовності та моральності українського народу;
- 2) формувати повагу до прав та свобод людини;
- 3) формувати навички участі у житті громади;
- 4) формувати й розвивати критичне мислення та медіа грамотність;
- 5) упроваджувати ідеї інклюзії;
- 6) формувати активну життєву позицію, здатність бути волонтером [19, с. 77–78].

Реформаторка американської освіти Дебора Меєр у науково-методичних статтях зазначає, що громадянська компетентність школярів повинна формуватися безперервно та систематично незалежно від навчального предмета (історія, фізика, література, мова тощо), порушує проблему недостатньої підготовки молоді до виконання громадянських обов'язків. Повноцінний, освічений громадянин повинен володіти, на думку науковиці, «п'ятьма звичками розуму»: аргументація, власна позиція, установлення причиново-наслідкових зв'язків, висування гіпотез і визначення актуальності тієї чи іншої інформації, з якою має справу учень. Саме такі універсальні мисленнєві вміння та навички повинні формуватися на всіх уроках і поза ними [20, с. 79] [Додаток В].

Важливо, що останніми роками відляється більша увага також і формуванню громадянських компетентностей у дорослого населення України. Доречним є затвердження програми, метою якої є перевірка знань і вмінь складників професійних компетентностей учителів навчальних предметів як громадянської так і історичної освітньої галузі [15, с. 120–121]. Можна також влаштувати тестування вчителів.

Окрім того, громадянська компетентність передбачає розуміння індивідуальних цінностей, самовиховання, розвитку психоемоційної сфери особистості тощо [20, с. 80].

У процесі педагогічної діяльності вчителів у дітей формуються такі складові громадянської компетентності людини: громадянські знання та вміння а також досвідчення участі здобувачів освіти у суспільному житті; плеканні різних громадянських чеснот які притаманні громадянам демократичного суспільства [25, с. 289].

Окрема мова про формування громадянської компетентності в інклюзивному освітньому середовищі. Узагальнені результати промовисто засвідчили, що втілення та навчання інклюзивних діток громадянської компетентності не може розглядатися ізольовано від загального контексту педагогічної діяльності та соціокультурного середовища, в якому вони перебувають. У цьому контексті важливо підкреслити взаємозв'язок між громадянською та інклюзивною компетентностями педагога, адже лише сформована громадянська компетентність забезпечує здатність до повноцінної інклюзивної педагогічної практики [24, с. 126-127].

Важливим інструментом формування громадянської компетентності молодших школярів є також проєктна діяльність. Такий підхід розвиває в учнів та поглиблює у вчителів уміння співпрацювати в команді, висловлювати власні думки, брати участь у розв'язанні проблем розвитку регіону та громади.

Слід також відзначити, що формування громадянської компетентності може відбуватися як на уроках, так і поза ними. Наприклад доречним може бути похід у кінотеатр для перегляду фільмів чи екскурсія до місцевого музею тощо [26, с. 54].

Ще однією важливою складовою, про яку варто у цьому контексті згадати, є громадянська зрілість. Саме громадянська зрілість проявляє себе як певний показник сформованості громадянської компетентності. Тут йдеться про патріотизм, відповідальність, якості такі як: цілеспрямованість,

самостійність, працьовитість, наполегливість тощо. Іншими словами громадянська зрілість – це статус особи в суспільстві. Щоправда для її підтримки потрібно себе постійно вдосконалювати [27, с. 68].

У сучасній школі також важливо на уроках історії та правознавства використовувати методи, котрі допомагають вирішувати проблемні ситуації. Активізації пізнавальної діяльності може посприяти дослідницька діяльність. Формування цих компетентностей можливе у процесі використання документальних, зокрема архівних джерел. На нашу думку, використання архівних джерел на уроках історії та правознавства допоможуть вчителю повніше розкрити індивідуальні здібності та інтереси кожної дитини. Для різних уроків характерні різні типи і форми уроків (комбінований, урок-лекція, нестандартні уроки тощо) [28, с. 121]. Методика формування громадянської компетентності старшокласників на уроках історії України також передбачає посилення у змісті навчання історії ролі громадянознавчих знань [21, с. 128].

Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках історії можна також здійснити через включення таких елементів: робота в малих групах, рольові та імітаційні ігри, дискусії, дебати тощо. Щоправда слід запроваджувати до цих уроків інтерактивні методи навчання, що передбачають обговорення питань, враховують різні точки зору, постійну комунікацію, де учні і вчитель є рівноправними партнерами. Це новий підхід. На таких уроках учні вчаться проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення, вміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншим тощо [13, с. 21].

Варто констатувати, що пріоритетність інтерактивного інструментарію в сучасній історичній освіті зумовлена його спрямованістю на реалізацію суб'єктивної взаємодії, де пізнавальні запити особистості стають центром навчального процесу. Особлива увага приділяється на створенні ефективної комунікації та соціалізації учнів, що забезпечить хороший рівень інтелектуальної відкритості та активності здобувачів освіти. Й ця

ефективність дидактично обґрунтована вибором методом навчання, приміром: колективно-груповий, колективний та груповий формати тощо.

Дослідники інтерактивної моделі навчання зауважують, що така модель потребує спеціального підходу до навчання. Технологія навчання, по суті, означає таку організацію процесу навчання, що передбачає певну систему дій і взаємодії всіх. При цьому важливо підкреслити два моменти. По-перше, технологія навчання детально розглядає систему дій не тільки вчителя, але й учня. По-друге, вона забезпечує в разі коректного застосування досягнення певного результату [22, с. 134].

Важливим кроком в організації самостійної навчальної діяльності учнів є встановлення зворотного зв'язку, планування та проведення консультацій. Цей процес може бути забезпечений засобами електронної комунікації. Провідним напрямком консалтингу є використання електронних мережових комунікаторів: Viber, Facebook, Messenger та ін для організації навчальної роботи як індивідуально, так і в чаті, а також завдяки електронній пошті. Можна брати участь також у вебінарах, веб-форумах, веб-конференціях, конференціях, які можуть бути ефективними засобами організації комунікації, зокрема в рамках дослідницької роботи учнів. Це дає учням можливість організувати спілкування з певної теми у зручний для них час. Для технічної підтримки веб-конференцій можна використовувати такі платформи, як BigBlueButton, V-Class, GoToMeeting, iMind, WebEx та ін. [31, с. 34]. Сучасний стан розвитку ІКТ пропонує достатньою кількістю інструментів для того, щоб хаб був насиченим, що зробить доступ до нього відкритим і розгорнути його можливості. Хаб [Додаток Д] може бути створений для окремого предмету, теми, проєкту чи освітньо-виховного напрямку та ін. Варто звернути увагу також на можливість створення так званих ресурсних хабів в Україні для розвитку ГО на базі онлайн засобів. Ресурсний HUB з питань громадянської освіти може включати: посібники та методичні рекомендації з ГО; Онлайн мережі з ГО (вітчизняні та міжнародні); учнівські ініціативи та портфоліо з ГО; анкети, опитувальні листи та

моніторинг тощо [14, с. 352]. Тобто можна залучати до навчально-виховного процесу цифрові платформи та інструменти для оцінювання та анкетування; сторінки хабу у соціальних мережах, блоги вчителів, що проводять навчання, семінари, лекції, воркшопи та ін. [14, с. 354].

Таким чином, у середній та вищій школі України можна застосувати різноманітні моделі громадянської освіти. Наразі в Україні немає міцних зв'язків між різними освітніми ініціативами. По-друге, дуже часто громадянська освіта зводиться до набуття компоненту «знання» а компонентам «залучення», «цінності», «уміння та навички» часом виключаються з навчального процесу. Третій аспект – відсутність відповідних методів та прийомів навчання громадянській освіті. Дуже часто у класах, де навчають громадянській освіті, створюється середовище, центроване на вчителі, що супроводжується трансляцією знань, а не їх активним засвоєнням. Це зумовлює необхідність пошуку ефективних методів та розробки програм підготовки вчителів. Одним з перспективних шляхів процесу формування громадянської компетентності, який наразі активно досліджується та практично використовується в країнах західної Європи, є використання серйозних відеоігор як засобу формування соціальної складової [29, с. 91–92].

Отже, доведено, що формування ціннісних орієнтацій та громадської компетентності є тривалим і цілеспрямованим процесом, який охоплює як навчальну так і позакласну діяльність, передбачає активне залучення учнів до обговорення суспільно значущих проблем, аналізу історичних подій та явищ, а також застосування методів навчання. Виявлено, що дана тематика передусім ґрунтується на нормативних документах, концепції НУШ та діях громадянської освіти, які орієнтуються в першу чергу на виховання свідомого проукраїнського патріота. Тому даний процес є багатокомпонентний та системний водночас він складний, що потребує наукового обґрунтування даного підходу, що й визначає актуальність подальших досліджень в цих напрямках.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

Звичайно, що вивчення культурних процесів доби національної державності України у шкільних підручниках має свої особливості так би мовити аргіогі бо пройшло не так багато часу і багато процесів ми мали можливість споглядати на власні очі а це має певні особливості.

Слід сказати, що програма курсу історії України в загальноосвітніх навчальних закладах має будуватися на засадах історизму, і має навчити учнів думати, аналізувати, бачити історичні події у їх розвитку і взаємозв'язках. Вирішенню завдань формування в учнів громадянської компетентності на уроках історії України, на наш погляд, сприятиме врахування в змісті вітчизняної історії таких важливих компонентів.

1. Вона звісно має містити певну систему історичної інформації, що звісно допоможе учням засвоїти як аксіологічні, громадянознавчі історичні знання а також уміння і навички.

2. Курс має акцентувати увагу на питаннях досвіду нашого народу щодо боротьби за власну свободу та незалежну державу. Тільки такий підхід, на наш погляд, може повною мірою забезпечити емоційно-ціннісний розвиток особистості учня у процесі навчання історії.

3. Навчання історії України має будуватися також на основі розгляду історій конкретних людей, часто їх драм, яка розігрувалися в конкретних історичних та життєвих ситуаціях. Це надає можливість здійснити необхідний емоційний та морально-етичний вплив на учнів [23]

У програмі 11 класу з всесвітньої історії звертається увага на такі важливі документи, як «Загальна декларація прав людини» (1948 р.); міжнародні пакти про права людини (1966 р.), які склали основи сучасного міжнародного права. Здобувачі освіти мають не тільки знати їх зміст, але й використовувати на практиці. Значне місце в програмі віділено також проблемі зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни, зокрема

розширенню прав людини. Зокрема виділяються проблеми «руху афроамериканців за свої права» та «боротьби за права конфесійних, мовних і сексуальних меншин». Здобувачі освіти мають вміти проаналізувати їхні причини, специфіку та наслідки. Ми говоримо про ці речі (широкий всесвітньоісторичний контекст) неспроста адже учні мали б розуміти епоху, яку вони вивчають.

В оновленій програмі з історії України для 11 класу передбачено повний (окремим навчальним блоком) розгляд російсько-української війни, що розпочалася в 2014 році. Наголошується на геноцидних діях політичного керівництва і російського війська щодо українців, національному опорі проти агресії російської федерації та міжнародній підтримці України. Оновлено перелік термінів/понять, як-от: «присвоєння суверенітету» (у значенні привласнення, захоплення суверенітету УСРР союзним центром), «руський мір», «рашизм»; замість вислову «політика русифікації» слушно, на нашу думку, застосовано вислів «політика зросійщення», який точніше відбиває сутність явища і процесу. Натомість уточнено контекст застосування поняття «колабораціонізм» [8, с.12–13].

Також, думається, варто виділити поняття «мовна особистість» та «національно-мовна особистість». Синонімічність помітна із зіставлення дефініцій понять «мовна особистість» та «національно-мовна особистість». Але є і певна різниця. Так, за визначенням науковців, національно-мовна особистість – це «людина, що: а) має досконалі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з національними особливостями; б) володіє високим рівнем комунікативних умінь на рідній мові; в) любить і поважає рідну мову, яка є для неї таким собі єством, частиною світогляду та світосприйняття». Словом, така особистість не просто знає рідну мову але й активно культивує її. Тобто перший компонент моделі національно-мовної особистості засвідчує досконалість розвитку мови, другий – стан розвитку інтелекту людини, третій – відображає емоційно-ціннісне ставлення до дійсності. Тотожні компоненти

виокремлено й у моделях мовної особистості [18, с. 98]. Мова, уважаємо, є важливою складовою національної свідомості.

Тому головний акцент в наших українських шкільних підручниках має протистояння загарбницькій політиці Росії як у воєнному плані так і в культурно-освітньому. І це має бути системно починаючи зі школи й в цьому головна роль буде належати вчителю який своїми методами, прийомами тощо буде розвивати в учнів громадянську компетентність (з якої випливає громадянська відповідальність, що своєю чергою, є відображенням громадянського суспільства, громадянських прав і статусу громадянина. Складовими громадянської відповідальності є громадянська освіченість, компетентність, активність, а також – досвід громадської діяльності.

Центральним місцем є формування в учнівської молоді демократичних цінностей, свобод, громадянської позиції, вміння робити власні об'єктивні оцінки щодо різних життєвих явищ та подій. Ідеться передусім про самих людей. Завдяки цьому реально протистояти механічному нав'язуванню ззовні готових еталонів та орієнтирів. Важливим є також виховання свідомого і відповідального ставлення до прав та обов'язків громадян відповідно до державного законодавства [10, с.10].

Реалізація зазначених вимог щодо побудови змісту історії України в старшій школі зумовлює необхідність складної, копіткої і тривалої педагогічної взаємодії вчителів та учнів, що сприятимуть пошукові ефективних шляхів для реалізації досягнень духовної культури у житті людини, подоланні окремих аморальних поглядів, переконань та звичок, які часом стають складовими її свідомості і поведінки.

На нашу думку, громадянську компетентність в підручниках автори можуть пропонувати вчителям, використовуючи різні сучасні методи/прийоми: «Круглий стіл», «Брейн-ринг», «Карусель» тощо, підсилюючи формування позитивної історичної самоідентифікації школярів. Це, віриться, сприятиме вихованню особистісних рис громадянина України у ході позаурочної та позакласної роботи, яка здійснюється на добровільних

засадах та будується на основі широкої громадської активності учнів у самоврядуванні. Тут доречно вказати на важливому досвіді освітян Буковини. Як показує позитивний досвід у закладах освіти Чернівецької області, для кожної вікової категорії можна організувати та провести відповідні заходи у рамках Декади громадянської освіти: віртуальні експрес-подорожі «Україна – європейська держава», «Парад країн Європи», «Європейські цінності і Україна»; інтерактивні онлайн-лекції «Безпечна Україна. Безпечна Європа. Безпечний світ», «Європейський вибір України»; години спілкування «Демократична країна: мистецтво жити разом», «Європа – наш спільний дім»; онлайн-вікторину «Бути громадянином: права і обов'язки»; європейські онлайн-студії для старшокласників «Громадянська освіта як основа формування демократичного суспільства в Україні»; онлайн-брейнг-ринги серед учнів старших класів «Я знаю свої права і поважаю права інших»; онлайн-засідання за «круглим столом» «Європейський Союз- основні кроки розвитку»; «Україна – ЄС: сучасний етап взаємовідносин», «Переваги євроспільноти» [38, с. 72–73] тощо.

Водночас важливо дотримуватися компетентнісного компоненту в контексті НУШ, оскільки компетентності дають змогу усунути окремі суперечності між засвоєними теоретичними відомостями та їх використанням для розв'язання конкретних життєвих завдань:

- уміти аналізувати і пояснювати причини та наслідки подій, вчинків, явищ;
- створювати тексти, вироби, проекти;
- активно висловлювати ставлення до подій, вчинків – своїх та інших людей;
- брати участь у колективних справах, зокрема у розв'язанні навчальних завдань;
- оцінювати вчинки та різні моделі поведінки [42, с. 15].

Також варто проаналізувати сутність терміну підручник. Межі поняття «підручник» сьогодні виявилися розмиті, оскільки його часто асоціюють і з

іншими навчальними виданнями, такими, як посібник, задачник, довідник, хрестоматія, словник, збірник тестів тощо. Невизначеність в розумінні підручника доповнює і урізноманітнює форми його представлення, що також збільшується: він може бути паперовим, електронним, гіпертекстовим, мультимедійним, врешті бути розміщеним на компакт-диску або веб-сайті. Очевидно, для визначення того, що таке підручник доцільно відштовхнутися від функцій цієї книги. Традиційно підручник виконує дві основні функції: 1). Є джерелом важливої навчальної інформації, що розкриває в доступній для учнів певного віку формі, передбачений освітніми стандартами; 2). Виступає засобом навчання, за допомогою якого здійснюється організація освітнього процесу, у тому числі і самоосвіта учнів [43, с. 174–175].

І з цієї точки зору, підручник – це така собі комплексна модель освітнього процесу, що відображає його цілі, принципи та зміст. Основну структуру підручника розділяють на вступ, інформаційну складову і завершальну складову. Як правило, вступний текст (на початку книги або окремої теми в підручнику) містить опис основних елементів підручника з короткими рекомендаціями для учнів відносно його використання. У вступі також іноді подається перелік основних умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні [43, с. 176].

Тепер можна здійснити короткий аналіз деяких основних підручників у контексті теми. В підручнику Власова В. С. «Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» змістові компоненти параграфа супроводжуються запитаннями і завданнями, позначеними піктограмами: попрацюйте самостійно; попрацюйте в парах; попрацюйте в групах.

Завдання в парах спонукають до розмірковування, навчають порівнювати події зокрема із історії української культури доби національної державності; аналізувати, робити висновки. У тих завданнях які запропоновано виконувати в групах, здебільшого передбачено пошук відповіді на дискусійні запитання. Обговорення цих запитань привчатиме

дослухатися до думки інших, поважати її, бути толерантними до тих, хто не поділяє поглядів, наводити аргументи й докази для підтвердження власних переконань.

Із найяскравішими постатями вітчизняної історії зокрема і з царини культури знайомить рубрика «Історична постать». В підручнику є й практичні заняття. Вони містять першоджерела, які учні здатні опрацьовувати самостійно, вдосконалюючи тим самим свої вміння та навички. Для перевірки засвоєння матеріалу параграфу передбачені запитання й завдання рубрики «Перевірте, чого навчилися» [35, с. 4].

Культурним процесам доби національної державності присвячено параграф 27 «Суспільні й культурні процеси в 1991–2013 рр. В Україні», що містить підтеми «Релігійна політика» [35, с. 237], «Мовна політика» [35, с. 238], «Розвиток науки» [35, с. 239], «Розвиток освіти» [35, с. 241], «Українці у світі. Українська діаспора в розбудові державної незалежності України» [35, с. 242], «Література й мистецтво» [35, с. 244].

У підручнику згаданого нами вище Віталія Власова «Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» основні історичні відомості викладено в наступних пунктах параграфів – навчальних текстах, джерелах (уривках з документів, свідченнях очевидців, спогадах сучасників, матеріалах тогочасної преси, оцінках істориків тощо). Джерелами історичної інформації є також ілюстрації – переважно фотодокументи, плакати та карикатури, доповнені уривками з текстових джерел, а також карти. Ці сюжети містяться і з культурної сфери.

Змістові компоненти параграфу супроводжуються запитаннями та завданнями, позначеними піктограмами: попрацюйте самостійно; попрацюйте в парах; попрацюйте в групах. Завдання в парах спонукають до розмірковування, навчають порівнювати, аналізувати, робити висновки. У тих завданнях, які запропоновано виконувати у групах, здебільшого передбачено пошук відповіді на дискусійні запитання.

З найяскравішими постатями вітчизняної історії у тому числі і у сфері «культура» знайомить рубрика «Особистість». Працюючи над текстом цього підручника, учням слід звертати увагу на тлумачення нових слів і термінів, які запропоновано на полях книжки. Ці слова учням треба вміти пояснювати та вживати їх під час відповіді. Є в підручнику В.Власова й практичні заняття. Вони містять першоджерела, які опрацьовуються дітьми самостійно, вдосконалюючи їхні вміння та навички. Для перевірки засвоєння матеріалу параграфу призначені запитання та завдання рубрики «Перевірте, чого навчилися» [36, с. 10].

Культурним процесам доби національної державності у підручнику Віталія Власова присвячено параграф 29 «Культура, освіта, наука», що містить підтеми «Мовна політика» [36, с. 242], «Розвиток науки» [36, с. 243], «Реформи в освіті» [36, с. 246], «Література та мистецтво» [36, с. 249].

Якщо роздивлятися кожен параграф, то під його назвою одразу постає проблемне питання, яке змушує учнів задуматися над тим, що вони вчили на минулому уроці. Це дозволяє по-перше, актуалізувати знання з теми, а по-друге мотивувати учнів до подальшого пізнання. Також під кожним параграфом може розміщатися низка важливих слів та завдань де їх треба розкодовувати і врешті зрозуміти про що буде йтися у наступних параграфах. Кожен параграф поділений на підпункти. Автори підручника виділяють ті слова, на які треба звернути увагу, або той зміст підпункту який висловлює, головну думку.

Підручники Віталія Власова також насичені різними схемами таблицями, які допомагають систематизувати знання, але співвідношення картинок, тексту, таблиць і схем є, на нашу думку, гармонійним і ненав'язливим. Крім того кожен параграф цього підручника насичений великою кількістю практичних занять, які заміняють практичні роботи. Своєю чергою кожне практичне заняття або практичне завдання виділяється в окрему рубрику, де дуже чітко розписуються вимоги до учнів, для того аби виконати, те чи інше практичне завдання.

Варто виділити також підручник Галімова А. А. «Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. Освіти». У цьому підручнику для 11 класу матеріал об'єднано в шість розділів, кожен із яких містить декілька параграфів, що, своєю чергою, поділено на пункти. Кожен параграф розпочинається стислим викладом навчальної мети та завданнями на повторення. Це допоможе пригадати вже відомий матеріал і краще підготуватися до сприйняття нового. До кожного параграфа підібрано також історичні джерела та складено цікаві завдання. Історичні карти допоможуть сформувати уявлення про те, де і як згорталися події та які територіальні зміни вони спричинили. Схеми й таблиці унаочнять зв'язки між частинами певного історичного явища, та спроможні добре пояснити його особливості тощо. Після кожного параграфа наведено запитання і завдання, які нададуть змогу здійснити самоперевірку, осмислити вивчений матеріал і закріпити практичні навички. Цей підручник містить розробки всіх практичних занять, завдання на узагальнення знань за розділами, тестові завдання для підготовки до тематичного контролю. Вони розміщені в інтерактивному електронному додатку за QR-кодами (короткими покликаннями) [37, с. 3].

У підручнику Галімова А. А. «Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. Освіти» культурним процесам доби національної державності України присвячено параграф 28 «Культурне та релігійне життя», що містить підтеми «Загальні тенденції розвитку культури. Відродження національної культури» [37, с. 205], «Наука» [37, с. 206], «Розвиток освіти» [37, с. 207], «Основні здобутки української культури та спорту» [37, с. 208], «Релігійне життя» [37, с. 211]. Найбільшою перевагою цього підручника є те, що він насичений величезною кількістю QR-кодів і посилань на різні ресурси, музеї, освітні платформи, тести, завдання, онлайн-ігри, онлайн-вправи які дозволяють максимально розширити можливості, як учнів, так і вчителя. Це безумовний позитив. Натомість текст підручника є досить простим та легким для сприйняття і зрозумілим. Він

неперевантажений фактологічною інформацією, датами і написаний зрозумілою мовою.

В підручнику Даниленка В. М. «Історія України : рівень стандарту : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. Освіти» для кращого засвоєння і розуміння інформації та її практичного опрацювання зміст наповнено різноплановими завданнями, для розв'язання яких запропоновано цікаві писемні та візуальні джерела, карти, дослідження. Також у підручнику вміщено історіографічний матеріал з політичної, економічної, культурної, соціальної історії. Задля кращого розуміння історичних процесів автори підручника закликають використовувати різні методи роботи, які згруповано в рубрики. У рубриці «Енциклопедія» подано зміст термінів, історичних понять, історичних фактів про культуру доби незалежності, інформацію мовою цифр, тобто стисло й лаконічно окреслено відомості про факти та події, які варто знати. Рубрика «Мовою джерел» ілюструє події та процеси в історії нашої країни за допомогою документів. Уміння користуватися інформацією із цієї рубрики є важливим для формування предметних компетентностей. Рубрика «Погляд дослідника» допоможе зорієнтуватися в різновидах оцінок і позицій щодо тієї чи іншої події.

Рубрика «Досліджуємо» зацікавить у вивченні історії та сприятиме формуванню активної громадянської позиції. Рубрика покликана актуалізувати вміння аналізувати теоретичний матеріал, працювати самостійно та в команді, а також розвивати творчість та активність. Складовою рубрики є застосування елементів випереджувального навчання.

Рубрика «Професія – особа» ознайомить із біографічними даними відомих діячів, життя й діяльність яких пов'язані з Україною. Після кожного параграфа вміщено рубрику «Формуємо компетентності». Систему запитань і завдань спрямовано на формування компетентностей [39, с. 3].

Культурним процесам доби національної державності присвячено параграфи 41-42 «Особливості культурного життя України в роки незалежності», що містить підтеми «Стан релігії та церкви» [39, с. 208],

«Зміни в системі національної освіти» [39, с. 209], «Основні тенденції розвитку науки» [39, с. 210], «Літературно-мистецьке життя» [39, с. 212], «Розвиток спорту та здобутки українських спортсменів» [39, с. 213], «Міжнародні пісенні конкурси Євробачення в Україні» [39, с. 214].

Підсумовуючи, можна сказати наступне, шкільні підручники за авторства Власова В. С. «Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» 2024р. [35], в «царині культури» у темі: «Суспільно-культурні процеси в 1991-2013 рр. в Україні» висвітлюють наступні аспекти: 1. Релігійна політика. Все починається з уточненням щодо закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» з доповненням про численних релігійні громади виділяючи — УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ та римо-католицької церкви. Зазначаючи про провідну роль УГКЦ автори виділяють постать Любомира Гузара даючи коротеньку інформацію про нього. Виділяється провідна роль православ'я, де на думку авторів «Політичні діячі на чолі з Президентом України Л. Кравчуком переконали патріаршого екзарха, митрополита Київського і Галицького Філарета розпочати утворення єдиної української православної церкви. Філарет почав діяти, але негайно наразився на відсіч із боку патріарха РПЦ Алексія II» [35, с. 237], тобто головною ідеєю створення незалежної української церкви на думку авторів була саме українська «посткомуністична» влада, а не сам Філарет, Україна в той період була тісно зв'язана з Росією й наше тодішнє вище керівництво орієнтувалося саме на неї й звичайно ж піти на такий радикальний крок створення незалежної української церкви було б самогубством враховуючи економічну ситуацію в країні. Водночас автори підручника не висвітлили чи не надали якесь наприклад корисне посилання для загального розвитку в контексті УПЦ МП та їх підривної діяльності або висвітлити даний конфлікт(розкол); 2. Мовне питання. Автори виділяють конституцію України, де єдиною мовою в Україні є українська, а також перепис 2001р. який засвідчив, що рідною(українською) мовою вважає 67,5% населення [35, с. 238-239]. Автори не виділяють ролі влади в протидії «м'якій

русифікації» як з боку проросійських сил та і напряду з самої Росії. Водночас автори виділяють про політичну боротьбу яка була за роки незалежності, де проросійські політичні сили активно використовували гасло надання російській мові статусу другої державної, виділяючи, що третина населення послуговується російською мовою як рідною і нібито має підстави порушувати питання в такій площині; 3. Розвиток науки. Автори виділяють наступні моменти: «Інститут електрозварювання ім. Є. Патона», «Україна успадкувала від радянських часів розвинуте авіабудування», «У грудні 1997 р. на космодромі імені Джона Кеннеді (штат Флорида, США) приземлився шатл «Колумбія». У складі інтернаціонального екіпажу був і представник України – космонавт Леонід Каденюк. Він здійснив космічний політ, який тривав 15 діб, і провів 10 наукових експериментів із космічної ботаніки, які підготували вчені Національної академії наук України» [35, с. 239-241]. На нашу думку, автори в даному пункті параграфа виділяють тільки три аспекти якими Україна має гордитися в період 1991-2013 рр. -це розвинуте авіабудування з радянських часів, інститут електрозварювання імені Є. Патона і політ українця в космос. Що є негативним моментом,бо автори підручника згадують по факту період 1990-х відкидаючи розвиток науки в 2000-х й ми впевнені,що можна знайти якісь цікавинки в контексті науки в даний період і автори могли б це зазначити, водночас автори виділяють момент з «розвинутою авіапромисловістю з часів Радянського Союзу», що може бути негайним моментом в плані того,що ми можемо тут пропагувати хороший стан промисловості СРСР без натяку на ВПК суть економічної системи даної держави; 4. Розвиток освіти. Автори виділяють Закон України «Про середню освіту» і що на його базі затверджено Державний стандарт середньої освіти. У 2000 р. Україна перейшла на 12-бальну систему оцінювання в середній школі. Виділяють запровадження ЗНО [35, с. 241] , на нашу думку, вартувало б додати момент, що тодішнє ЗНО складалися не в закладах освіти,а в університетах, що часто призводило до корупції. Водночас можна було б висвітлити чи зазначити момент зв'язаний з

підготовкою та кваліфікацією вчителів які в основному залишились на своїх місцях вчивши дітей використовуючи ті методи, прийоми тощо які вони здобували в ЗВО(які в основному мали «старих ще совкових викладачів» й викладали той матеріал який вони вчили в радянський період), що потім призвело до великих негативних наслідків, бо як казав О.фон Бісмарк: «Ворог іде туди, де програє вчитель і священник». Автори виділяють програму впровадження системи профільного навчання, виділяючи що культовою подією культурно-освітнього життя в Україні стало відкриття в 1992 р. Національного університету «Києво-Могилянська академія» також зазначається участь України в Болонській системі [35, с. 241].

На нашу думку вартувало б контексті розвитку освіти, виділити детально, яка була роль держави в освітній політиці; 5. Українці у світі, українська діаспора в розбудові державної незалежності України. Автори виділяють значний внесок, що зробили представники української діаспори виділяючи такі імена як — Ераст Гуцуляк, Петра Яцика [35, с. 242]. Водночас не зазначають інших людей, представників української діаспори які доклалися до популяризації України, виділяючи тільки меценатів; 6. Література й мистецтво. Автори виділяють діяльність літературного гурту «Бу-Ба-Бу», де провідну роль відіграє Ю. Андрухович зазначаючи його твори «Рекреації» (1992), «Московіада» (1993), «Перверзія» (1996) та Ю. Іздрика «Воцек & воцекургія» (1997). Також художню публіцистику, де виділяються імена І. Дзюба, І. Драч, Р. Іваничук, Д. Павличко, Ю. Щербак, В. Яворівський та ін. Виділяється доступ до заборонної або замовчуваної в попередні роки твори В. Винниченка, М. Зерова, М. Куліша, Є. Маланюка, Олександра Олеся, Є. Плужника, В. Стуса. без зазначення відомих праць авторів. Зазначається момент про «піднесення українська література переживає нині». Де автори виділяють романи В. Шкляра «Чорний ворон» (2009), у якому відтворено одну зі сторінок нашої історії – боротьбу українських повстанців проти радянської влади в 1920-х роках; С. Жадана «Ворошиловград» (2010), екранізований 2018 р. (фільм «Дике поле»); перший прозовий твір Ліни

Костенко – роман «Записки українського самашедшого» (2011). В контексті мистецтва автори виділяють постать Івана Марчука, який працює у власному авторському стилі. Художник створив серію робіт, яка дістала назву Шевченкіани Івана Марчука. У 2007 р. газета «The Daily Telegraph» внесла Івана Марчука до списку «100 геніїв сучасності» також виділяється популярна музика (попмузика), зазначаючи відомі українські колективи створюють нові альбоми. Популярність серед публіки мають гурти ONUKA, «ДахаБраха», Dakh Daughters, Kozak System, «Бумбокс», KAZKA, «Океан Ельзи» [35, с. 244-245] та багато інших, водночас не наводячи популярні композиції даних гуртів. Варто звернути увагу що автори не зазначають, що в той період серед українців була популярна саме російська музика (передусім для молоді як елемент «маргіналізації» та «контркультурності»), що є негативним елементом; не виділяють поділ на напрями/жанри мистецтва, музики, літератури тощо.

Також варто звернути, що підручник за авторства В. Власова 2024 р. випуску, він передусім дублює ту саму інформацію зазначену вище в контексті культурницьких процесів з певними змінами, яка є у того ж самого автора у підручнику за 2019р. випуску.

В підручнику авторства Галімова А. А. «Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. Освіти» [37] культурним процесам виділяється тема «Культурне та релігійне життя». Де можна виділити наступні компоненти: 1. Загальні тенденції розвитку культури, відродження національної культури. Де автори виділяють програму розвитку національної культури підготовану Міністерством культури України у 1992р. до якої ввійшли відомі діячі культури, без зазначення прізвищ даних представників. Також зазначається момент про випуск журналів «Київська старовина», «Літературно-науковий вісник», журнал незалежної думки «Сучасність», діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, Київське видавництво «Глобус» що взялося за перевидання в Україні «Енциклопедії українознавства», підготовленої представниками української

діаспори. Виділяють Всеукраїнські фестивалі сучасної пісні й популярної музики «Червона рута», «Країна мрій», «Таврійські ігри», народні свята-конкурси «Лесині джерела», «Сорочинський ярмарок», міжнародні фестивалі українського фольклору «Берегиня», авторської пісні «Золоті ворота» тощо. Виділяють українськомовних музичних виконавців, як-от Катя Chilly, Юрко Юрченко, Віктор Павлік, Ірина Білик, Олександр Пономарьов, Руслана, гурти «Воплі Відоплясова», «Скрябін», «Океан Ельзи», «ТНМК», «Друга ріка», «ДахаБраха» та інші [37, с. 205-206], без зазначення попеляних назв пісень даних виконавців, також відчутний на нашу думку умовний поділ на жанри та представників української музики. Виділяється момент, про квоти у 50 % на мовлення та музику українською мовою в ефірі всіх теле- і радіостанцій. У 2006—2008 рр. вийшла низка урядових постанов, які зобов'язали дублювати і (або) субтитрувати всі іноземні фільми українською мовою, водночас автори не зазначають роль держави в протидії проросійському контенту або загалом про українських медіа/теле простір [37, с. 206]; 2. Наука. Автори зазначають про провідну роль Національна академія наук України. Виділяючи, що окремі науково-дослідні інститути через низький рівень фінансування втратили половину співробітників (на початок 1990-х рр. в Україні налічувалося 220 тис. вчених), також наголошується про велику базу з виробництва ракет-носіїв, супутників і різноманітного космічного обладнання та здійснює дослідження космічного простору, виділяється міжнародна програма «Морський старт». За цей час якої було здійснено 36 запусків української ракети-носія «Зеніт-3SL» (32 з них успішно). Загалом до 2014 р. відбулося понад 70 пусків українських ракетноносіїв і понад 150 супутників тощо. На нашу думку, автори виділяють тільки досягнення в контексті сфери яка в якійсь мірі зв'язана з ракетобудуванням, космосом тощо но не зазначаючи інші аспекти розвитку науки, і тому вартувало б не зосереджуватися на «воєнному аспекті науки», а наголосити про інші процеси науки [37, с. 206-207]; 3. Розвиток освіти. Автори виділяють Закон України від 13 квітня 1999 р. який визначив перехід

із вересня 2000 р. на 12-річний термін навчання, доповнюється момент про комп'ютеризацію шкіл, не зазначаючи що в більшості школах тоді не було доступу до якісних комп'ютерів, в основному користувалися старими (передусім радянськими) та сьогодинішній стан на думку авторів стан шкіл де понад 90% шкіл України здійснюють навчання українською мовою, що на нашу думку зараз не актуально, тому багато учнів й люди загалом зараз почали в тій чи іншій мірі повертатися або розмовляти російською мовою або суржилом. Виділяється про запровадження ЗНО для абітурієнтів, що відіграло значну роль у боротьбі з корупцією під час вступу до закладів вищої освіти, також доповнюється все інформацією про реформування професійно-технічної і вищої освіти і участю України в Болонській системі. На нашу думку вартувало б додати якийсь додатковий відеоматеріал в контексті стану української освіти або політиці держави в освіті [37, с. 207-208]; 4. Основні здобутки української культури та спорту. Автори виділяють художню публіцистику, де згадуються імена І. Дзюба, І. Драч, Р. Іваничук, Д. Павличко, Є. Сверстюк, В. Яворівський та інші, Історичну прозу Павла Загребельного, Раїси Іванченко, Юрія Мушкетика в також нове покоління письменників, як-от Іван Андрусяк, Юрій Андрухович, Софія Андрухович, Люко Дашвар, Любо Дереш, Оксана Забужко, Сергій Жадан, Максим Кідрук, В'ячеслав Медвідь, Ілларіон Павлюк, Володимир Цибулько, на нашу думку вартувало б зазначити відомі твори даних авторів в той період, щоби учень міг можливо прочитати/переглянути його. Виділяється театрального мистецтва де провідну роль відіграють режисери Роман Віктюк, Сергій Данченко, Станіслав Мойсеєв, Борис Шарварко а також українське образотворче мистецтво, де виділяються прізвища Івана Марчука, Анатолія Криволапа, Олександра Ройтбурта, Петра Смиковського, Іллі Чичкані та інші, доповнюється Музичне і хореографічне мистецтво, де провідну роль відіграють такі колективи як Національний заслужений академічний ансамбль танцю України імені Павла Вірського, Національний заслужений академічний український народний хор України імені Григорія Верьовки

тощо. Діяли дві студії художніх фільмів (у Києві та Одесі), студія хронікально-документальних фільмів, Національна кінематика України, Студія анімаційних фільмів [37, с. 208-209]. Водночас на нашу думку вартувало б зазначити жанри і назви, які були популярні твори й виступи/покази (передусім закордонні які мали великий успіх), також поділ на жанри(мистецтва, фільми). Водночас вартувало б додати контекст розвитку української літератури; 5. Релігійне життя. Автори зазначають кризу в православ'ї України, яке передусім функціонувало на платформі Російської православної церкви (РПЦ). Собор православної церкви в Києві проголосив автокефальність (незалежність) і визнав себе Українською православною церквою (УПЦ) зазначається момент про Московський патріархат ,що виступив категорично проти окремої незалежної УПЦ, зазначається об'єднавчий собор 1992р. УПЦ КП та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), яка діяла паралельно. Патріархом УПЦ КП (так її почали називати після об'єднання) обрали Мстислава (світське ім'я Степан Скрипник), а його заступником — Філарета. Проте єдина УПЦ КП тоді не склалася. Після смерті Мстислава розкол поглибився... [37, с. 211] .Водночас на нашу думку вартувало б зазначити детальніше висвітлити даний розкол або про підривну діяльність УПЦ КП чи надати корисне інформаційне посилення про це. Виділяється роль УГКЦ,де провідну роль відіграє постать Любомира Гузара, в також протестантські церкви такі як - Німецька євангелічно-лютеранська церква України, Українська лютеранська церква, Закарпатська реформаторська церква, що об'єднує прихильників кальвінізму. Євангельські християни (Собор незалежних євангельських церков України) представлені двома найбільшими місіями - «Нове життя» і «Світло на Сході» [37, с. 212], водночас на нашу думку можна було б зазначити роль чи назви різних сект,як вони впливали на людей.

У підручнику Даниленка В. М. «Історія України : рівень стандарту : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. Освіти» [39] про культурницькі процеси виділено наступне: 1. Стан релігії та церкви. Автор виділяє про панівні

позиції в релігійному та культурному житті України, що продовжувало посідати православ'я і у 2010 р. православна мережа нараховувала 51 від загальної кількості релігійних організацій, більшість із них належала православним церквам – Українській православній церкві Московського патріархату, Українській православній церкві Київського патріархату та Українській автокефальній православній церкві, а також УГКЦ. Водночас автор не зазначає про конфлікт всередині українського православ'я і не додає інформацію про підривну діяльність УПЦ МП. Також автор зазначає про Об'єднавчий собор 15 грудня 2018 р., де православні архієреї оголосили про об'єднанні українських церков в єдину Православну церкву України. Її предстоятелем став митрополит Переяславський та білоцерківський Єпіфаній, а кафедральним собором Православної церкви України визначено Михайлівський Золотоверхий собор і уже 5 січня 2019 р. Вселенський патріарх Варфоломій підписав Томос про автокефалію єдиної Православної церкви України [39, с. 208-209]. На нашу думку, автор мало дає інформації про розвиток української церкви періоду незалежності, водночас не виділяє деякі конкретні постаті; 2. Зміни в системі національної освіти. Автор виділяє про нерівність можливостей: сільські діти, на відміну від міських, не мали вибору, у якій школі навчатися, а у міському оточенні нерівність можливостей проявлялася у таких форматах: центральна школа – периферійна школа, спеціалізована школа – звичайна школа, державна школа – приватна школа тощо. Зазначається про занепад професійно-технічної освіти, проблеми у вищій освіті, але додається про подолання кризових явищ в освіті впродовж останніх років, що реалізовано чимало ініціатив. Серед них – приєднання до Болонського процесу (2005), запровадження зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) для вступу до закладів вищої освіти (2008), спроби експериментального запровадження університетської автономії (2006–2009), коригування часу на домашні завдання для учнів початкової школи (2016) та ін. [39, с. 209-210]. На нашу думку, автор не звертає уваги про стан українських шкіл в період незалежності, передусім наявність проросійсько

мовних шкіл, державна політика в контексті проросійського сліду, професійність вчителів та викладачів тощо; 3. Основні тенденції розвитку науки. Де автор виділяє основні тенденції розвитку науки виділяючи: залежність від політичної кон'юнктури, постійна нестача фінансування, руйнування науково-дослідної інфраструктури, відсутність державної стратегії щодо розвитку наукової галузі. Водночас зазначаючи указ Президента України «Про Стратегії сталого розвитку «Україна 2020» (2015) розвиткові вітчизняного наукового потенціалу приділено значну роль, тому неаука має стати одним з основних елементів вирішення масштабних завдань модернізації країни, забезпечення необхідної обороноздатності та національної безпеки і саме реформа наукової сфери передбачала здійснення комплексу структурних перетворень системи організації та функціонування науки в Україні, які стосуються академічних і галузевих наукових інституцій і установ вищої освіти, тому наслідком реформування вітчизняної науки мало б стати, за задумом, створення ефективної системи взаємодії «наука – освіта – економіка – інновації» додається інформація про гуманітарний сектор науки, що події Революції Гідності і російська пропаганда, що розгорталася в Східній Україні на противагу цінностям Майдану, спонукала науковців до ретельного вивчення питань, які раніше не були предметом наукового дискурсу. Зокрема, було встановлено, що в публікаціях російських істориків історія Східної і Південної України свідомо перекичується і «викидується», щоб підвести псевдонаукове підґрунтя під експансіоністські плани Росії. Для доведення саме української позиції в науковий обіг уведено чимало документів, монографічних праць, що ілюструють корінні розбіжності з висновками офіційної російської пропаганди [39, с. 210–211]. Автор підручника в контексті освіти сильно закилюється на розвиток передусім вищої освіти, а саме гуманітарної не пишучи інші основні загальні тенденції в освіті які були. Також зазначається про те, до найбільшими досягненнями українців за роки незалежності стали відкриття в медицині, фізиці та ІТ, без зазначення імен та в чому саме були такі досягнення. Також в пункті

виділяється момент зв'язаний з медициною, в саме провідна роль Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона представника НАН України, що в 1990-х запропонував електрозварювання м'яких тканин і інформація про те що кардіохірург Б. Тодуров у 2016 р. разом зі своєю командою вперше в Україні провів операцію з пересадки штучного серця. Додається інформація про технічні розробки, а саме інженера А. Головаченко який створив прототип екзоскелета, що він розробив модулі, які одягаються на пошкоджені кінцівки і допомагають тренувати м'язи у випадках переломів чи паралічу рук і ніг, а також зазначається про фахівців Київського інституту нейрохірургії ім. А. П. Ромоданова, що провели унікальну операцію з видалення пухлини мозку з одночасним поєднанням навігаційної системи, лазера та ендоскопа чи як українські науковці з Харківського фізико-технічного інституту й Інституту монокристалів брали участь у відкритті бозона Гігса та створенні детекторів для великого адронного колайдера і т.д. Додається інформація про проект Viewdle киянина Є. Анчишкіна з розробки унікальних алгоритмів виявлення та розпізнання облич та об'єктів чи про команду українських школярів у складі І. Жуковського, І. Манжуленко, М. Корешкова і ментора Н. Владикіної увійшла в 20-ку найсильніших у світі команд з робототехніки, посівши 19-те місце із 163 на всесвітній олімпіаді з робототехніки FIRST GLOBAL CHALLENGE у м. Вашингтон 2017р. [39, с. 211-212]. На нашу думку, автор непогано висвітлив інші аспекти розвитку української науки, но водночас сильно приділяє увагу українським інститутам та загалом вищій освіті ігноруючи інші моменти пов'язані з різними науковими проектами, стартапами тощо.

У підручнику Олександра Гісема «Історія України (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. Освіти» [40] ключові теми послідовно розкрито в шести розділах книги, кожен із яких складається з параграфів. Працюючи з параграфом, слід звертати увагу на виділені слова й дати, хронологію подій, імена історичних осіб, нові поняття і терміни. На початку

параграфа містяться початкова мета та завдання на повторення. Це допоможе пригадати вже відомий матеріал і підготуватися до сприйняття нового.

До тем підібрано історичні джерела: уривки з документів і творів, фотографії історико-культурних діячів, плакати тощо. Вони унаочнюють події та вочевидь сприятимуть їх кращому розумінню. Історичні карти нададуть змогу сформулювати уявлення про те, де відбувалися події та які зміни вони спричинили. Схеми й таблиці можуть показати взаємозв'язки між частинами певного історичного явища, пояснити його особливості. Після параграфа наведено запитання і завдання, які допоможуть осмислити вивчений матеріал та закріпити практичні навички. А після кожного розділу слід виконати завдання на узагальнення. Підручник містить інтерактивний електронний додаток. Перейшовши за QR-кодами (коротким покликанням) наприкінці розділів, можна знайти розробки практичних занять і тестові завдання для підготовки до тематичного контролю [40, с. 3]. Найбільшою перевагою цього підручника є те, що він насичений величезною кількістю QR-кодів і посилань на різні ресурси, музеї, освітні платформи, тести, завдання, онлайн-ігри, онлайн-вправи які дозволяють максимально розширити можливості, як учнів, так і вчителів. Текст підручника є досить простим легким для сприйняття і зрозумілим. Він не перевантажений фактологічною інформацією, датами і написаний зрозумілою мовою. Культурним процесам доби національної державності присвячено параграф 28 «Культурне та релігійне життя», що містить підтеми «Загальні тенденції розвитку культури. Відродження національної культури» [40, с. 228], «Наука» [40, с. 230], «Розвиток освіти» [40, с. 232], «Основні здобутки української культури та спорту» [40, с. 233], «Релігійне життя» [40, с. 236]. В висвітленні культурницьких процесів, матеріал профільного рівня містить ту ж саму інформацію, що і в підручнику рівня стандарту тільки з різницею в тому що до прикладу даються цікаві факти та картинок приміром: візит папи Римського в Україну; у Ніжині є церква ассирійських християн; проривом у дублюванні фільмів українською мовою для кінопрокату став мультфільм «Тачки» (2006 р.). В Україні його

було продемонстровано у двох версіях – українською та російською мовами і т.д. Варто зазначити інформація, яка подана в контексті культурних процесів вона майже дублює ту саму інформацію, яка зазначена в підручнику рівня стандарт тих же авторів.

У підручнику львівського історика Мудрого М. М. «Історія : Україна і світ : (інтегр. курс, рівень стандарту) : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. Освіти» [41] містяться різні тексти: насамперед авторський, а також сучасників тих подій та істориків (*Ex libris*), історичні документи (*Ad fontes*). У тексті також наявні характеристики постатей (у тому числі культурних діячів) (*Personalia*), цікавинки (*Nota bene!*), визначення термінів. Розділи розпочинаються анонсами та кількома випереджуючими творчими завданнями. Усі структурні частини параграфів завершуються завданням, яке реалізує певну змістову лінію. Орієнтиром для формування вмінь, пов'язаних з предметно-історичною компетентністю, будуть рубрики *Ad disputandum* і *Repetitio est mater studiorum* наприкінці кожного параграфа. Вони нададуть змогу працювати як індивідуально, так і об'єднуючись у групи. У назвах рубрик використано латинські вислови, що має на меті розширити пізнавальні горизонти. Важливим джерелом інформації та підставою для розмірковувань стануть карти та інші візуальні матеріали [41, с. 5].

Культурним процесам доби національної державності присвячено параграф 36 на тему «Україна: труднощі та здобутки державного будівництва», в саме пункт 5 «Культурне життя українського суспільства. Церква в сучасній Україні» [41, с. 257–261] розділу 6 – «Україна в сучасному світі». Параграф дещо перенасичений рубриками, які недостатньо систематизують інформацію в параграфі. Зображень в підручнику дуже мало і вони маленького формату. Але поняття у словнику можуть здатися достатньо важкими для розуміння учнями 11 класу. Автор недостатньо приділив уваги тому, що треба при плануванні підручника звертати увагу на психологічні особливості учнів, також автори не виділяють «культуру» як окремий параграф. Водночас в культурницьких процесах авторів можна

виділити: 1. Залучення українських учених до роботи в провідних наукових осередках є участь України в найбільшій рамковій програмі ЄС з фінансування науки та інновацій «Горизонт-2020»; 2. Приєднання України до Болонської системи, закон «Про вищу освіту», реформу НУШ; 3. Утворення інституту національної пам'яті 2006 р. Виділення мовного маркеру національної ідентичності, наводячи приклад перепису 2001 р. де 67,5 % мешканців України назвали українську мову рідною, водночас сильними залишалися позиції російської мови, зазначаючи, що у 1989 р. ухвалено закон «Про мови в Українській РСР».

У підручнику М.Мудрого виділяється також інфо про новий мовний закон часів В. Януковича (не вказується лише рік), і додається, що у 2012–2018 рр. в Україні був чинним закон «Про засади державної мовної політики», ухвалений з порушенням процедури на вимогу проросійських сил (урешті-решт скасований Конституційним Судом). Питання мови ставало інструментом у руках деяких політиків, які прагнули внести в суспільство розкол [41, с. 257-258]. У підручнику виділяються представники творчих професій в контексті культури, зазначаються імена таких українських письменників: Сергій Жадан, Юрій Андрухович, Юрій Іздрик, Тарас Прохасько, Оксана Забужко, Любо Дереш, Василь Шкляр, Люко Дашвар, Юрій Винничук, Марія Матіос, Олександр Ірванець, Кость Москалець, однак не надаються назви відомих творів авторів і умовний поділ на жанри де працюють передусім ці люди.

У підручнику М.Мудрого виділяються також представники театру передусім Б. Ступка та Ф. Стригун. Відзначається також діяльність 130-ти професійних театрів які діяли тоді, однак автори не виділяють інших представників театральної естради та труп, не має умовного поділу на види театру та їхніх представників. Міститься також згадка про українське художнє й документальне кіно без зазначення кіностудій, назв фільмів, та можливої номінації українських фільмів на міжнародний рівень. Є згадка про роботи художників: Анатолія Криволапа, Арсена Савадова, Василя Цаголова,

Олександра Ройтбурда, Іллі Чічкана, Олеся Тістола, Олександра Гнилицького. З-поміж реалізованих архітектурних проектів – театр на Подолі, патріарший собор Воскресіння Христового УГКЦ, спортивний комплекс «Олімпійський» у Києві, Центр імені митрополита Андрея Шептицького, меморіальний комплекс «Простір синагог» у Львові (без зазначення їхніх назв творів та умовного поділу на жанри чи стилі в яких вони працюють).

У контексті розкриття релігійного життя автори підручника виділяють:

1. Закон «Про свободу совісті і релігійні організації». Наводять статистику, що у 2014 р. в країні налічувалося понад 35 тис. релігійних громад (парафій). Більшість вірян України відносять себе до православ'я східного обряду. Додаючи, що на зламі 1980–1990-х років Православна церква в Україні розкололася. У 1990 р. архієрейський собор Російської православної церкви (РПЦ) надав Українській православній церкві (Московського патріархату; УПЦ МП) право самостійного управління у своїй структурі. Автори дають інфо про розкол в українському православ'ї, виділивши, що церква поділилася на три частини – УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, пропонують інформацію про надання Україні статусу автокефалії. Водночас в контексті даного розколу автори не зазначають підривну діяльність УПЦ МП, що було негативним моментом. Також автори цього підручника виділяють діяльність УГКЦ, зазначаючи що горбачовська «перебудова» дала змогу вийти з підпілля Українській греко-католицькій церкві і у 17 вересня 1989 р. відбувся багатотисячний молитовний похід віруючих до собору Святого Юра у Львові, а в грудні того ж року питання про легалізацію УГКЦ порушив Папа Римський Іван Павло II на зустрічі з Михайлом Горбачовим в результаті чого було відновлено структуру УГКЦ. У підручнику виділяють таких провідних постатей як Мирослав Іван кардинал Любачівський, кардинал Любомир Гузар, а з 2011 р. – Святослав Шевчук. Також відзначається про релігійні процеси в сучасній Україні, додаючи, що протягом усього періоду незалежної України ця Церква мала один із найвищих рівнів довіри населення [41, с.

259-260]. Водночас автори не розповідають детально чи поверхнево про інші аспекти культурницьких процесів – таких як музика, кіно, наука тощо.

Отже, якщо підсумовувати вищесказане, то треба зауважити що параграф перенасичений текстом, а сам текст є доволі важким для сприйняття дітьми. Якщо правильно не подати текст у стислій формі, оформивши його таблицею для кращого структурування, то складно добре засвоїти пропонований матеріал. Водночас в підручнику відсутня до прикладу окрема тема «на культуру» періоду державної незалежності України, наявний тільки один її пункт.

У підручнику Сорочинської Н. М., Гісема О. О. «Історія України рівень стандарту : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти» [44] увесь матеріал об'єднано в шість розділів, кожен із яких містить декілька параграфів, що, своєю чергою, складаються з окремих пунктів. У тексті наявні виділені слова й дати. На сторінках підручника також вміщено їх визначення. Розглядаючи ілюстрації, слід звертати увагу на підписи, які пояснюють зміст зображеного, акцентують увагу на сюжеті. Вміщені таблиці і схеми розкривають зв'язки між складовими історичних явищ, пояснюють їхні особливості тощо. Наприкінці кожного параграфа наведено висновки, які допоможуть сформулювати провідні ідеї. Запитання та завдання, які містяться у параграфі, спрямовані на формування різних умінь і навичок. Вони розміщені на початку і наприкінці параграфа, після кожного пункту, подані до ілюстрацій, схем тощо. Важливим елементом підручника є практичні роботи й орієнтовні завдання для проведення уроків узагальнення та тематичного оцінювання. Підручник містить електронний додаток, у якому можна знайти додаткові матеріали до тематичних завдань [44, с. 3]. Культурним процесам доби національної державності присвячено параграф 30 «Культурне та релігійне життя», що містить підтеми «Загальні тенденції розвитку культури. Відродження національної культури» [44, с. 225], «Наука незалежної України» [44, с. 227], «Розвиток освіти за роки незалежності» [44,

с. 229], «Основні здобутки української культури та спорту» [44, с. 230], «Релігійне і церковне життя» [44, с. 231].

Культурницьким процесам автори підручника під авторством Сорочинської Н. М. та Гісема О. О. «Історія України рівень стандарту : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти» виділяють наступне: 1. Загальні тенденції розвитку культури за роки незалежності, відродження національної культури. Зазначається, що літературно-мистецькому житті утверджується плюралізм, що прийшов на зміну притаманному тоталітарній системі однотипному заідеологізованому художньому відображенню дійсності, переосмислюються догми соціалістичного реалізму. Автори не наводять приклади представників митців та письменників без наведення їхніх творів та умовного поділу на жанри та стилі Акцентується, що на книжкових полицях з'явилися забуті твори письменників «розстріляного відродження»: М. Зерова, М. Хвильового, Є. Плужника, Г. Косинки та ін. Також вийшли друком твори українських дисидентів: В. Стуса, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Рубана, М. Руденка, додаються імена представників української еміграції –твори І. Багряного, В. Барки, О. Теліги, С. Гординського, Л. Мосендза та багатьох інших, але без зазначення назв відомих творів авторів та умовного поділу на жанри в яких працювали ці особи.

У цьому підручнику виділяється фрагмент про випуск журналів «Київська старовина», «Літературно-науковий вісник», що з 1992 р. в Україні виходять номери щомісячного часопису незалежної думки «Сучасність». Додається інформація про нові періодичні видання журналів суспільно-політичного, науково-популярного і наукового профілю, що широку видавничу діяльність розгорнуло Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Київське видавництво «Глобус» розпочало перевидання в Україні знаменитої «Енциклопедії українознавства», підготовленої представниками української діаспори. На нашу думку, автори виділяють вагомий в даному фрагменті момент зв'язаний з науковою (університетською) діяльністю. Автори вказують на популярність Всеукраїнського фестивалю сучасної пісні і

популярної музики «Червона рута», «Країна мрій», «Таврійські ігри» тощо, також увійшли в практику народні свята й конкурси «Лесині джерела», «Сорочинський ярмарок», міжнародні фестивалі українського фольклору «Берегиня», авторської пісні «Золоті ворота» тощо, додається інформація про скорочення видання книжок, періодичної преси українською мовою [44, с. 225-227].

По-друге, розкриття розвитку науки незалежної України. В розвитку науки автори виділяють не належний стан науки, наводячи статистику, що окремі інститути втратили за останні роки 50–60 % свого кадрового потенціалу, зазначається про відкриття (відновлення) різних інститутів та філій тощо. Додається інформація про космічні дослідження де Україна належить до числа держав, які ведуть дослідження космічного простору. Наводяться приклади про політ першого українця в космос, а також інфо про міжнародну програму «Морський старт» з використанням модернізованої української ракети «Зеніт» з плавучої платформи. Автори не виділяють інші аспекти розвитку науки, а передусім виділяють розвиток в 1990-х без періоду 2000-х й далі.

Розвиток освіти за роки незалежності. В даному пункті автори цього підручника виділяють закон про мову (до 2012 р. діяв закон 1989 р., а у 2019 р. ухвалили новий закон), де було відкрито чи поновлено тисячі шкіл з українською мовою навчання, організовано тисячі українських класів у школах з російською мовою навчання. Відтак освітня система стала більш гнучкою і різноманітною. Вказується також Закон України від 13 квітня 1999 р. де визначено перехід з вересня 2000 р. на 12-річний термін навчання, а з початку 2000/2001 навчального року в школах України запроваджено 12-бальну систему оцінювання знань учнів, здійснювалися подальші кроки в реформуванні середньої освіти. Виділяється роль реформуванню НУШ і додається інформація про мовний компонент, де більш ніж 75% шкіл України здійснює навчання українською мовою. Натомість національні меншини мають всі можливості у місцях свого компактного проживання навчатися

рідною мовою. Також зазначається про те що Україна долучилась до Болонського процесу – створення єдиного навчального простору в Європі [44, с. 227-229].

Автори підручника авторства Сорочинської Н. М. та Гісема О. О. не виділяли стан розвитку української освіти, який розгортався протягом незалежності України. Наприклад не вказується інфо про якість педагогічних і наукових кадрів, не виділяється закон 2012 р. про мову, який суперечить конституції України, запровадження ЗНО тощо. Автори також виділяють наступне: «У розвитку національної культури в 1990-ті роки відбулися суттєві зрушення. З проголошенням незалежності були ліквідовані всі перепони на шляху розвитку національної культури: скасовані будь-які цензурні заборони, відійшли в минуле ідеологічні штампи. Відкрито вільний доступ до здобутків усієї культурної спадщини людства. Водночас культура виявилась найбільш вразливою в умовах становлення ринкових відносин. Позбавлені державного фінансування заклади культури опинилися на межі закриття і зникнення. Незважаючи на складність нових умов існування, українська культура продовжує неухильно розвиватися. Проте, як уже зазначалося, на розвиток культури продовжують впливати такі негативні фактори, як нестача коштів і відповідної законодавчої бази, комерціалізація культури. У розвитку літератури відбулася кардинальна переоцінка суспільних ідеалів. Набула бурхливого розвитку художня публіцистика, що пояснюється високим рівнем політизації суспільства. Багато письменників стали політиками. Деякі з них поєднують творчість з політичною або громадською діяльністю: І. Дзюба, І. Драч, Д. Павличко, Є. Сверстюк, В. Яворівський та інші. Історична проза збагатилася новими романами П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика. У літературу ввійшло нове покоління, представлене насамперед іменами І. Андрусяка, Ю. Андруховича, О. Забужко, В. Медвідя, В. Цибulyка, С. Жадана та інших. Відбувся справжній розквіт театрального мистецтва. Його новаторами можна назвати таких режисерів, як Р. Віктюк, С. Данченко, С. Мойсєєв, В. Петров, Б. Шарварко та інші. Розвивається й українське

образотворче мистецтво. За роки незалежності було організовано декілька сотень виставок провідних українських майстрів. Для художніх галерей держава придбала понад 3 тис. творів, надає митцям спеціальні стипендії. Пісенна творчість пропагується на фестивалях «Червона рута», «Пісенний вернісаж», «Берегиня» тощо [44, с. 230-231].

Окрема мова про релігійне і церковне життя. В контексті розкриття діяльності церкви автори цього підручника зазначають наступні речі: «З проголошенням незалежності України церковне життя поживається: йде помітне зростання кількості релігійних громад, будуються храми (лише у 1991-1994 рр. зведено та здійснювалося будівництво близько двох тисяч релігійних споруд), відроджуються монастирі, духовні навчальні заклади, недільні школи. Відносини з релігійними громадами та особами, які належать до різних конфесій, у країні регулюють Конституція України (ст. 35 – право на свободу світогляду і віросповідання) і Закон України «Про свободу совісті та релігійних організацій» від 23 квітня 1991 р., який підтверджує, що ніхто не може встановити обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-який примус щодо визначення громадянином свого ставлення до релігії, участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігій. У законі закріплюється рівноправність громадян, незалежно від їхнього ставлення до релігії. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. У 2007–2008 рр. керівництво УПЦ (МП) здійснило ряд кроків, спрямованих на закріплення та розширення самостійності від РПЦ, на розбудову відмінної від російської системи адміністративного управління церквою, на оновлення системи духовної освіти, подолання проросійських та політичних тенденцій всередині церкви. Але ці дії викликали спротив промосковських сил. А митрополита Володимира, який мав авторитет у великій кількості священників та мирян, поступово усувають від влади. Фактично була прискорена його смерть через організацію неправильного лікування. У 2014 р. митрополитом УПЦ (МП) обрали єпископа Онуфрія (Березовського), який чітко слідував «у фарватері»

Москви. Таким чином, у православ'ї Української незалежної держави існує кілька конфесій: УПЦ(КП), УПЦ(МП), УАПЦ, Православна старообрядницька церква, Українська православна апостольська церква, Українська реформаторська православна церква. Дві останні мають незначну кількість парафій. Крім того, низка церковних громад, зокрема в східних областях країни, підпорядкована безпосередньо Московському патріархату, тобто перебуває поза впливом патріархів, що функціонують в Україні. У 2018 р. склалися реальні можливості об'єднатися всім православним конфесіям в єдину помісну Українську православну церкву. Вселенський патріарх Варфоломій і Собор визнали незаконним приєднання Київської митрополії до Москви у 1686 р., накладання анафем на гетьмана Івана Мазепу, патріархів УПЦ(КП) Філарета і УАПЦ Мстислава. Також було ухвалено рішення про надання томосу Українській православній церкві [44, с. 231-233].

У підручнику Хлібовської Г. М. «Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» [45] кожен параграф розпочинається з теми, під якою вміщено завдання для актуалізації опорних знань. Його зміст згруповано за трьома пунктами. На початку кожного пункту розміщено базову інформацію. Вона написана в зручному для розуміння одинадцятикласниками стилі й містить найсуттєвіші факти з історії. Під кожним пунктом розміщено репродуктивні запитання – по одному до всіх трьох абзаців пункту.

Крім того, до кожного з пунктів підібрано матеріали, що, з одного боку, забезпечують більш поглиблене вивчення теми, а з іншого – через систему аналітичних і творчих завдань (завдання, позначені зірочкою, підвищеної складності) допомагають у реалізації компетентнісного підходу до навчання. Робота з першоджерелами, біографічними довідками з біографічними рубриками «З Україною в серці», «Натхненні наукою», «Президент України», картами та із завданнями до них дасть змогу краще зрозуміти зміст історичних процесів. Під час критичного аналізу минулого можна дійти різних висновків – головне, щоб вони мали під собою надійну основу з

історичних фактів та обґрунтувань. Наприкінці параграфа вміщено рубрики «у той час, коли... на теренах України», «Тоді... у світі» з матеріалами для синхронізації знань про події з минулого України та інших країн світу й «Підсумуйте свої знання» із запитаннями і завданнями на закріплення вивченого матеріалу [45, с. 5]. Культурним процесам доби національної державності присвячено параграф 43 «Здобутки України у сфері культури», що містить підтеми «Загальні тенденції в розвитку культури. Освіта. Наука» [45, с. 262], «Література. Музика. Мистецтво. Спорт» [45, с. 264], «Релігійне життя» [45, с. 266].

У підручнику Хлібовської Г. М. «Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» культурницькі процеси в параграфі висвітлені наступним чином: 1. Культура може функціонувати на засадах плюралізму. Для розвитку культури стала державна підтримка україномовного й національно-духовного продукту. В контексті освіти, автори виділяють впершу чергу зміни в вищій освіті, щодо середньої – виділяють запровадження ЗНО, виділяючи, що велику увагу вділено підвищенню кваліфікації студентів у західних вишах. В контексті науки, зазначається, що дана галузь в Україні зберігала найбільше рудиментів радянської системи, де українська наука мала один із найпотужніших у світі інтелектуальний потенціал. Водночас автори виділяють роль космічної галузі, в саме говорять про політ першого українця в космос.

Виділяється у підручнику також роль представників української еміграції, відзначається її роль в створенні українських інститутів, звертається увага на такі імена як: Юрій Шевельов (Шерех), Омелян Пріцак, Ігор Шевченко, письменники Ігор Качуровський, Василь Барка, Докія Гуменна, Дмитро Чижевський. Автори в контексті науки не виділяють інші аспекти досягнення науки, а зосереджуються суто на вищій освіті й загалом розкривають розвиток наукової галузі в 1990-х – поч. 2000-х.

Водночас автори не відзначають загальний стан української освіти тоді: який був її рівень, яка була якість педагогічних кадрів, роль проросійського

компоненту тощо [45, с. 262-263]. Виділяється роль українським письменникам, виділивши імена: Ліни Костенко, Юрія Щербакова, Володимира Яворівського, Дмитра Павличка, Валерія Шевчука, Оксани Забужко, Юрія Андруховича, Тараса Прохаська, Сергія Жадана та інших. Виділяється роль української книги, в саме ярмарки «Львівський книжковий форум» та «Книжковий Арсенал», також відзначаються українські видавництва такі як: «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га», «Фоліо», «Видавництво Старого Лева», «Дух і Літера» та інші.

У підручнику Хлібовської Г. М. «Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» мистецькому житті говориться про такі імена, як: Вікторія Лук'янець, Володимир Гришко, Валентина Степова (українські оперні співаки). Зазначається про популярність української пісні, виділивши так імена як: Оксани Білозір, Василь Зінкевич, Тіна Кароль, Олександр Пономарьов; гуртів «Воплі Відоплясова», «Океан Ельзи», Піккардійська Терція» та інших. Зазначається участь України в пісенному конкурсі Євробачення. Звернено увагу також на образотворче мистецтво, на імена: Андрія Антонюка, Івана Марчука, Віктора Гонтарова, Петра Мося, Романа Петрука. Виділяється роль українському кіно, де щороку знімали по 50 фільмів [45, с. 264-265]. Щоправда автори підручника не зазначають назви відомих творів українських письменників, майже не зазначають імена представників українських видавництв. Немає назв композицій українських виконавців музики, не зазначається роль російського контенту, який в той час мав велику популярність, що мало негативний чинник. Не згадувалися назви витворів та роботи українських митців, не виділяється роль українському кіно з назвами їхніх фільмів та режисерів та їх міжнародній популярності. Зазначається, що Україна – це поліконфесійний регіон, де водночас значна кількість населення має атеїстичний світогляд. Виділяється роль трьом українським конфесіям: УПЦ КП, УПЦ МП, УГКЦ також виділяється роль римо-католицької церкви і інших конфесій [45, с. 266-267]. Автори не зазначають про конфлікт в

українському православ'ї і не зазначають про підривну діяльність УПЦ МП яка існувала протягом цих років. Водночас інформаційний матеріал даних авторів дублює майже ту саму інформацію тільки з певними змінами, як в підручнику 2019 р. [46]. У підручнику Хлібовської Г. М. «Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» кожен параграф розпочинається з теми, під якою вміщено завдання для актуалізації опорних знань. Його зміст згруповано за трьома пунктами. На початку кожного пункту розміщено базову інформацію. Вона написана в зручному для розуміння учням стилі й містить найсуттєвіші факти з історії. Під кожним пунктом розміщено репродуктивні запитання – по одному до всіх трьох абзаців пункту. Крім того, до кожного з пунктів підібрано матеріали, що, з одного боку, забезпечують поглиблене вивчення теми, а з іншого – через систему аналітичних і творчих завдань допомагають у реалізації компетентнісного підходу до навчання. Робота з першоджерелами, біографічними довідками, біографічними рубриками «З Україною в серці», «Неукраїнська Україна», «Президенти України», картами та завданнями до них допоможе ефективніше готуватися до ДПА і НМТ. Під час критичного аналізу минулого можна дійти різних висновків головне, щоб вони мали під собою надійну основу з історичних фактів та обґрунтувань. Наприкінці параграфа вміщено рубрики «Коли в Україні» з матеріалами для синхронізації знань про події з минулого України та інших країн світу та «Підсумуйте свої знання» із запитаннями і завданнями на закріплення вивченого матеріалу [46, с. 5]. Культурним процесам доби національної державності присвячено параграф 37 «Культурне життя в Україні за доби незалежності», що містить підтеми «Загальні тенденції в розвитку культури. Освіта. Наука» [46, с. 244], «Література. Музика. Мистецтво. Спорт» [46, с. 246].

На початку роботи з матеріалом цього підручника зустрічається пам'ятка для роботи, яка надає змогу зрозуміти дитині як вона має працювати з підручником, щоб виїняти з цього найбільшу користь для себе та якнайкраще засвоїти матеріал параграфу. Це дозволить вміти оперувати тими

ілюстраціями та картами, якими насичений сам підручник. Творчі завдання є різнобарвними різноплановими: складання питань до прочитаного параграфа, проектних робіт, створення презентацій, фотоколажів, схем, розумових карт, малюнків.

Підручник Власова В. С. «Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» [36], підручник Даниленко В. М. «Історія України : рівень стандарту : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. Освіти» [39], підручник Мудрого М. М. «Історія : Україна і світ : (інтегр. курс, рівень стандарту) : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. Освіти» [41], підручник Сорочинської Н. М., Гісем О. О. «Історія України рівень стандарту : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти» [44], підручник Хлібовської Г. М. «Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» [46] 2019 року видання містять інформацію про події, що охоплюють Революцію Гідності. Хоча завдання для самоперевірки є більш цікавими, вони не мають інтерактивної складової, що є непривабливим для сучасних школярів. Перед Україною того періоду стояло завдання: збалансувати економічні можливості держави та об'єктивні потреби в освічених кадрах, а також адаптувати освітню галузь відповідно до євроінтеграційної перспективи; закласти підґрунтя сталості демократичних і національних традицій в освітянській справі. В Україні дедалі більше набувала популярності альтернативна освіта. Про ці речі також йдеться у підручнику Хлібовської Г. М. «Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти».

Треба сказати, що залежність від політичної кон'юнктури, постійна нестача фінансування, руйнування науково-дослідної інфраструктури, відсутність державної стратегії щодо розвитку наукової галузі логічно позначалася на становищі у царині культури. Попри доволі несприятливу ситуацію для ефективної праці (не останню роль відігравав низький рівень оплати праці) за роки незалежності напрацьовано вагомий багаж наукових здобутків та здійснено роботу з підготовки молоді. Авторами підручника було

зроблено висновок, що основною проблемою науки останніх десятиліть була її низька затребуваність економікою. Натомість суспільно-політична та економічна ситуація спричинила численні новації. Зокрема, у гуманітарній сфері на характер розвитку досліджень значний вплив мали події Революції Гідності. Російська пропаганда, що розгорталася в Східній Україні на противагу цінностям Майдану, спонукала науковців до ретельного вивчення питань, які раніше не були предметом наукового дискурсу. Зокрема, було встановлено, що в публікаціях російських істориків історія Східної і Південної України свідомо перекручується і «вигадується», щоб підвести псевдонаукове підґрунтя під експансіоністські плани Росії. Для доведення саме української позиції в науковий обіг уведено чимало документів, монографічних праць, що ілюструють корінні розбіжності з висновками офіційної російської пропаганди. Підручник Власова В. С. «Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» [35]; підручник Галімова А. А. «Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. Освіти» [37]; підручник Гісем О. В. «Історія України (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. Освіти» [40]; підручник Хлібовської Г. М. «Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» [45] 2024 року видання містять досить актуальну інформацію про події, що охоплюють вплив повномасштабного вторгнення в ході російсько-української війни. Завдання для самоперевірки є сучасними, однак часто вони не мають інтерактивної складової, що є непривабливим для сучасних школярів. Однак водночас простежується патріотична спрямованість та акцент на європейському виборі України, що відображено у завданнях та питаннях після параграфів. В підручниках міститься інформація про те, що багато співаків, артистів, письменників, музикантів одразу почали активну діяльність, розповідаючи про війну шанувальникам і прихильникам через соціальні мережі. Для багатьох українців та українок вони стали прикладом для наслідування.

Культурні заходи звісно відіграють важливу роль у протидії російській пропаганді адже це допомагає розповідати всьому світові про російську війну проти України та звірства окупантів. Така діяльність підтримує постійну увагу світового співтовариства до війни. Водночас ми боремося із засиллям російської культури та привласненням Росією українського культурного надбання. Зазначається, що релігія та церква в незалежній Україні посідають важливе місце. Релігійні діячі мають не менший вплив на суспільну думку, аніж діячі культури. Під час війни церква за рівнем довіри поступається лише Збройним Силам України. Презентація, подання історичного матеріалу, на нашу думку, має відповідати моделі та потребам викладання і навчання. Вона має бути добре продуманою і відрізнятися гарним дизайном, тобто такою, щоб використання підручника було легким і приємним і спрямовувало як навчання (діяльність учня), так і викладання (діяльність вчителя). До того ж, дотримання цього принципу передбачає діяльність не лише авторів, а й видавництв. Для підручника з історії важливий ретельний відбір, гарна якість ілюстрацій, насамперед аутентичних сучасному періоду, їх раціональне розташування і розмір; гарна якість загального оформлення підручника у цілісній системі його компонентів та якісний друк; раціональне та продумане використання кольорів; проста, але образна літературна мова.

На нашу думку, сучасні українські підручники з історії для 11 класу мають зі зрозумілих причин трансформуватися з пасивного носія інформації в дієвий інформаційний інструмент формування громадянської особистості. Аналізуючи український контент, варто наголосити, що ми перебуваємо у складній точці подолання тоталітарної та колоніальної спадщини. Тому сьогодення навчальна література – це не просто зведення фактів, в платформа для «деколонізації» свідомої молоді. На сучасному етапі розвитку історичної освіти характеристики соціокультурного контексту мають визначальний характер і вплив на концепцію шкільного підручника. Це зумовлює необхідність реалізації особистісно-орієнтованого та компетентних підходів, спрямованих на виховання свідомого українського громадянина.

Зокрема варто звернути увагу на змістовне наповнення та методичний апарат підручника, щоби можна було забезпечити: аксіологічний вектор, державотворчий аспект, корекцію історичної пам'яті, соціалізацію в умовах глобалізації.

Отже, якісні підручники з історії для учнів 11 класу мають відігравати провідну роль у формуванні їхнього розуміння минулого, розвитку критичного мислення та розширенні світогляду. Навчальний контент підручників з історії забезпечує системну ретроспективу розвитку людства, що є фундаментом для формування у старшокласників цілісної історичної картини світу. Завдяки реалізації аналітико-синтетичної функції підручник має спрямовувати учнів на виявлення причинно-наслідкових зв'язків та інтерпретацію історичних процесів. Поєднання наукового викладу з елементами візуалізації та проблемно-пошуковими завданнями не лише активізує пізнавальний інтерес, а й сприяє глибокому етнокультурних та соціальних аспектів світової спадщини формуючи в старшокласників усвідомлене ставлення до історичного досвіду. Разом із тим, нам варто звертати увагу на якість цих підручників. У сучасному інформаційному середовищі підручник поступово втрачає свою роль єдиного транслятора знань, проте він має залишитися фундаментальним верифікованим джерелом історичної інформації. Доцільно вбачається відмова від посібників, побудованих на репродуктивній моделі навчання, що орієнтує учня лише на відтворення змісту. Натомість пріоритет має надаватися виданням, де методичний апарат спрямований на розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Навчальний текст підручників повинний бути адаптований до навчально-вікових особливостей старшокласників, уникаючи надмірно фактологічного перевантаження та пропонуючи інноваційні форми подачі матеріалу, що стимулюють внутрішню мотивацію до пізнання.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11 КЛАСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕМИ

Розглядаючи процес формування свідомого громадянина в умовах сучасної школи, ми дійшли висновку, що він не може бути «стихийним» і потребує чіткої методологічної системи. На нашу думку, така система має охоплювати не лише механізми впливу на свідомість учня, в її інструменти організації його практичної діяльності, способи стимулювання правильних вчинків та, що не менш важливо – методи самодіагностики. Вважаємо, що в основі формування громадянської компетентності лежить передусім природна потреба старшокласника розв'язати певні свої внутрішні протиріччя. Підліток постійно стикається з невідповідністю між своїм обмеженим життєвим досвідом і складністю реального світу. Це нормально адже триває процес соціалізації і інкультурації. Саме в цей момент роль педагога стає вирішальною: він/вона не просто «трансює знання», а й допомагає учневі аналізувати суспільні цінності та норми. На практиці ми вбачаємо це як перехід від простого викладу фактів (лекцій та бесід) до глибинного осмислення соціальних процесів через наочність та живий приклад (досвід).

Розуміючи виховання, як фундаментальний двосторонній діалог (суб'єктивний та об'єктивний), у межах нашого дослідження ми акцентуємо увагу на своєрідній диференціації шляхів цього процесу. Зокрема суб'єктивний вектор передбачає не лише як ми говорили вище «трансляцію знань», в її формування ціннісного фундаменту особистості через призму авторитету педагога та його власного прикладу. В свою чергу об'єктивний передбачає реальну зміну способу життя учня. Тільки через активну діяльність та зміну соціальних ролей особистості можна по справжньому «прожити» і засвоїти громадянські якості.

Особливу увагу ми віділяємо розвитку здатності до критичного самооцінювання. Кінцевою метою нашої роботи є те, що учень має навчитися самотійно зіставляти події навколишнього світу та власну поведінку з певною «ідеальною моделлю» громадянина. Коли ліцеїст починає внутрішньо приймати або відкидати ті чи інші вчинки на основі власних переконань, а не вказівок ззовні, ми можемо говорити про успішність формування його/її громадянської свідомості. Це свідчить про прогрес дитини. У контексті нашого дослідження особливої уваги набуває група методів організації громадянської діяльності, оскільки саме через практичну площину відбувається реальна трансформація знань у стійкі переконання особисті. Ми вважаємо, що методика в цьому напрямі має визначатися системним створенням виховних ситуацій, використанням сили громадської думки та залученні учнів до виконання конкретних суспільно важливих доручень. Основним завданням педагога є проектування таких умов, де громадянська активність стає для ліцеїста щоденною звичкою, а не епізодичним заходом.

Варто наголосити, що сучасна суспільно-політична ситуація та виклики воєнного стану в Україні суттєво розширили поле для практичної реалізації громадського потенціалу молоді. На наш погляд, це дозволяє змістити фокус виховання з теоретичного вивчення обов'язків на безпосереднє формування навичок поведінки свідомого громадянина. Участь підлітка в житті колективу та спільне розв'язання актуальних питань і проблем громади сприяють природному засвоєнню демократичних стандартів взаємодії.

Ми переконані, що педагогічний вплив має бути гнучким: від прямих вимог до спонукання через суб'єктивні прагнення учня – його власні бажання та волонтерські ініціативи. Тобто педагог мав би добре знати учнівський колектив. При цьому зміст доручень які пропонуються молоді, повинен підкреслюватися з динамічними змінами в державі. Своєчасне схвалення проявів громадянської позиції або конкретне засудження деструктивних «патернів» і менторських поучань дозволяє закріпити в свідомості підлітків

«еталонні моделі поведінки», що відповідають запитам українського суспільства. Окрім цього, ми вважаємо за потрібне згадати про методи стимулювання громадської активності. Їхня ефективність, на наше переконання, залежить від участі учня до рефлексії – вміння самостійно аналізувати свої дії на відповідність морально-етичним і нормативним вимогам держави. Роль педагога в цьому процесі ми вбачаємо у фасилітації: враховуючи індивідуальні психологічні особливості кожного ліцеїста має стимулювати розвиток особистості, спираючись на її сильні сторони та внутрішню мотивацію до суспільних змін [59]. І в цьому можуть допомогти події період незалежності України в сфері культури.

Підсумовуючи вищесказане, варто наголосити, що ефективність громадського виховання старшокласників безпосередньо залежить від здатності педагога до науково обґрунтованої комбінації різних методів і форм впливу. На наше переконання, лише синтез теоретичного навчання, практичної діяльності та емоційного залучення дозволяє досягти комплексної мети – формування цілісної особистості. Ми вважаємо, що результатом такої інтегрованої виховної стратегії має стати не просто інформований випускник, а свідомий громадянин, у свідомості якого органічно поєднуються три ключові вектори: глибока пошана до історико-культурної спадщини та традиції свого народу, безумовне визнання прав і свобод інших людей як найвищої цінності, а також розвинена правова культура, що виявляється у неухильному дотриманні законодавчих норм. Таким чином, громадянськість в нашому розумінні повстає як багатогранна якість, що визначає зрілість особистості та її готовність до відповідального життя в демократичній державі [60]. Разом із тим ми розуміємо, що це складний процес.

Аналізуючи сучасний педагогічний інструментарій, ми дійшли висновку, що формування ціннісних орієнтацій старшокласників сьогодні базується на варіативності та інтеграції різних форм роботи. На наше переконання, ефективна модель громадянського виховання і ціннісних орієнтацій не повинна обмежуватися лише рамками уроку, вона має

поєднувати навчання з активною позаурочною діяльністю. Поряд із перевіреними часом діалоговими технологіями (диспут, дискусія, дебати) ми вбачаємо значний потенціал у впровадженні інноваційних форматів. Варто зауважити, що вітчизняна освітня традиція завжди визначалася принципом виховуючого навчання [50]. Аналіз чинних навчальних планів, розробок уроків, модельних програм та методичного забезпечення дає підстави стверджувати, що виховний контент нині досить добре інтегрований у більшість гуманітарних дисциплін. Проте ми переконані, що просте ознайомлення з громадянськими цінностями є недостатнім явищем. Необхідна така система навчальних завдань, яка б стимулювала внутрішнє прийняття цих цінностей через емоційне переживання та критичне осмислення. Це звісно складно.

Ми виокремлюємо наступні педагогічні умови, що забезпечують успішну орієнтацію старшокласників на цінності життєві і громадянського суспільства. Першочерговою умовою ми вбачаємо актуалізацію ціннісного компоненту дисциплін, що логічно доповнюється залученням учнів до практичного соціального проектування. Особливого значення ми надаємо саме соціальному проектуванню. На наш погляд, це не просто якийсь метод навчання, а досить дієвий механізм соціалізації. У процесі роботи над проектами старшокласники вчаться брати на себе відповідальність за розв'язання проблем громади, опановують навички прийняття рішень у правому полі та, що найголовніше, відчують себе суб'єктами творення громадянського суспільства. Такий практично-орієнтований підхід дозволяє трансформувати абстрактні поняття про право та обов'язки у стійку життєву позицію особисті [51].

Крім того, в межах свого дослідження, ми пробуємо розглядати школу не як ізольовану освітню установу, а як відкриту систему та актуалізовану частину життєдіяльності місцевої громади. На наше переконання, найбільш ефективною формою такої взаємодії є модель суспільно-активної школи. Її суть полягає у проектуванні освітнього простору на засадах партнерства,

демократизму та волонтерства, де життя школярів організовується на користь спільноти – від локального рівня регіону до загальнонаціональних інтересів. Така модель фактично лише вивчає умови громадянського суспільства, дозволяючи старшокласникам виступати реальними суб'єктами соціальних відносин [48]. Для практичної реалізації цієї моделі ми вважаємо доцільним впровадження спеціалізованих програм позаурочної діяльності. Зокрема, такі курси як «Літературна творчість», «Фольклористика» або тренінгові програми «Школа лідерства» можуть стати інструментами теоретичної підготовки, тоді як мережеві проєкти на кшталт «Вгору сходами успіху» чи колективної ініціативи «Крок до громадянського суспільства» можуть забезпечити необхідний практичний досвід.

Ми поділяємо думку, що ключовим завданням сучасної педагогіки є трансформування молоді в активного суб'єкта державотворення. На наш погляд, цей процес має відбуватися через поетапну розбудову особистісно-ціннісних конструктів: від формулювання «образу світу» до усвідомлення свого «образу Я» та проектування колективного образу майбутнього. Така траєкторія самоідентифікації дозволяє виховувати не лише фахівця, а духовно багату особистість, яка сприймає збереження культурного коду та духовних цінностей як власний обов'язок. Важливим аспектом є забезпечення неперервного зв'язку поколінь. Ми переконані, що відчуття спільної долі та єдності нації формується саме тоді, коли молода людина має змогу освоїти та примножити історичний досвід своїх предків який є й сьогодні. Це створює надійний психологічний захист і закладає фундамент національної стійкості та єднання. Нарешті, ми вважаємо, що робота над громадянською ідентичністю неможлива без врахування їх психологічної складової. Педагоги можуть акцентувати увагу на розвиткові здатності старшокласників до концептуалізації. Це передбачає не просто вивчення термінів, а формування зрілих внутрішніх структур, через які учень осмислює такі поняття, як «громадянський обов'язок», «позиція» та «цінності» [53].

Хочемо також ще відзначити про наступне. Тільки через глибоке внутрішнє переживання своєї приналежності до держави неможливе становлення справжнього громадянина. На нашу думку, процес формування позитивної громадської ідентичності старшокласників має визначатися розвитком їхньої інтелектуальної та рефлексивної культури. Ми вбачаємо необхідним застосування стратегій, спрямованих на виявлення та корекцію когнітивних спотворень (перекручень), що виникають у процесі аналізу суспільно-політичної інформації. Це дозволяє учням ухвалювати більш усвідомлені та критично зважені рішення в умовах сучасної медіареальності.

Основним вектором методики яку педагоги будуть використовувати на уроках має стати стимулювання мотивації громадянської активності. Ми переконані, що це досягається не через зовнішній тиск, а шляхом посилення ролі спонукальних мотивів у внутрішній структурі особистості. На практиці ми реалізуємо це через збагачення ціннісно-смыслового сприйняття учнями громадянського суспільства. Можна розробити педагогам цілі системи занять, що включають інтерпретацію культурних процесів (медіатексти, групові дискусії, рольові ігри, тренінгові вправи тощо), які допоможуть учням усвідомити вплив їхніх цінностей на реальну поведінку. Варто наголосити на важливості соціального партнерства між родиною та школою, що є фундаментом соціокультурної модернізації освіти. Ми вбачаємо впроваджувати інтегровані форми взаємодії, такі як: віртуальні лекторії та дискусійні клуби для спільного обговорення гострих тем; сімейні проекти та батьківські форуми, що вірогідно дозволять виробити єдину виховну стратегію. Особливе місце у нашій моделі посідає феномен педагогічної підтримки. Ми розглядаємо її як процес спільного з учнем визначення його цілей та подолання бар'єрів, що заважають самореалізації. Кінцевою метою такої підтримки ми вважаємо актуалізацію суб'єктного потенціалу школяра – його здатності до самоорганізації та самовизначення. Створення атмосфери взаємної довіри, спільного планування та колективного інформування дозволяє сформувати сприятливе середовище, де кожен відчуває причетність

до спільного успіху. Серед широкого спектра методів ми виокремлюємо інтерактивні рольові ігри з елементами тренінгу. На наш погляд, цей метод є унікальним, оскільки дає змогу учневі навчатися через безпосередній досвід. Моделювання життєвих ситуацій у безпечному просторі гри дозволяє школярам апробувати різні стратегії громадянської поведінки, аналізувати складні конфлікти та знаходити конструктивні шляхи їх розв'язання. Такий підхід перетворює теоретичні норми права та моралі на живий інструментарій соціальної взаємодії [49]. Ми розглядаємо метод рольового моделювання не просто як ігровий прийом, а як інструмент глибокої емоційної інтеріоризації (*тут – комунікативної апробації*) соціальних норм. На наше переконання, ідентифікація учня з певною роллю дозволить йому вийти за межі теоретичного знання та здобути унікальний досвід міжособистісної взаємодії в особистісно значущих ситуаціях. Це створює умови для усвідомлення прямого зв'язку між індивідуальною поведінкою та її суспільними наслідками, розвиваючи емпатію та здатність до апробації нових, конструктивних моделей поведінки в мінливих обставинах.

Зважаючи на складність і багатофакторність процесу формування громадянських цінностей, ми стверджуємо, що його успішна реалізація в сучасному освітньому просторі можлива лише за дотримання низки системних педагогічних умов: сприйняття всіма суб'єктами освітнього процесу ціннісного орієнтування учнів як пріоритетного та самостійного вектора виховної стратегії; середовищний підхід: створення цілісного виховного мікросоціуму (клас, гурток, творчий актив), що базується на широкій мережевій взаємодії з родиною, громадськістю, закладами культури та, що особливо актуально сьогодні, з ветеранами війни; критичність виховання: розробка чітких показників ефективності діяльності класних керівників саме у сфері ціннісного виховання під час позаурочної роботи; методична озброєність: забезпечення педагогів актуальним супроводом, що відповідає викликам часу та специфіці громадянського суспільства.

Особливої гостроти у цьому контексті набуває питання аксіології культури. Ми вважаємо, що сучасний урок [Додаток Е] історії чи громадянської освіти має перетворюватися на майданчик для глибокої рефлексії. У межах нашого підходу ми пропонуємо стимулювати учнів до пошуку відповідей на фундаментальні питання: що становить сутність культури сьогодні? Хто виступає в ролі своєрідних деїургів в епоху глобальних змін? Найбільш критичним, на наш погляд, є осмислення трансформації ролі культури та мистецтва в умовах війни. Ми переконані, що саме через аналіз мистецьких рефлексій на військові події старшокласники можуть найшвидше ідентифікувати себе з національним культурним кодом, усвідомлюючи культуру не як статичний набір артефактів, а як живий механізм опору, збереження гідності та проектування майбутнього нашої держави.

На наше переконання, ефективність навчання в 11 класі досягається через синергію когнітивного та емоційного чинників, а також громадянського виховання й певних життєвих цінностей. Ми пропонуємо приблизний наступний комплекс технологій:

- Розвивальні та комунікативні технології (метод постановки навчальних завдань, дослідницький підхід «Навчання через відкриття», комунікативний чи дискусійний підхід, груповий/парний метод тощо). Наприклад, в контексті методу «Навчання через «відкриття» та співпереживання», можемо провести аналіз документальної стрічки «20 днів у Маріуполі» (2024 р.) або «Ти – космос» (2024 р.), що дасть змогу сформувати історичну пам'ять та емпатію, а також здатне розвинути в учнів здатність до співчуття, усвідомлення ціни свободи, навички критичного аналізу медіаконтенту та розуміння ролі документалістики у фіксації правди тощо.

- Творчі завдання та діяльнісний підхід. Наприклад через сучасні культурні бренди та естетику за допомогою прийому «Модний бренд» креативних модних індустрій (бренди Frolov, Ruslan Baginskiy, LITKOVSKA,

Bevza та інші) можемо показати демонстрацію тяглості українських традицій у сучасному дизайні (архітектурні силуети, переосмислення народного костюма, образ сучасного одягу тощо). Це допоможе учням розвинути підприємницьку компетентність, національну гордість за український продукт на світовій арені та естетичний смак.

– Кейс-технології (метод активного проблемно-ситуаційного аналізу, метод ситуації-випадків та метод визначених проблем тощо). Наприклад, за допомогою аналізу проблемних ситуацій та вирішенню конкретних життєвих кейсів (в контексті культури) зокрема на прикладі кейсу «Культура як характер нації» (аналіз російської «культурної експансії») можна взяти за основу проєкт Жанни Кадирової «Паляниця». Тим самим ми зможемо розкрити поняття «девепонізації культури» чи «культурної асиміляції» та важливості культурної політики, наголосивши на політиці «деїмпереалізації» і «деколонізації». Це дозволить розвинути в учнів аналітичне мислення, сформує вміння розрізняти пропаганду та розуміння того, як приміром мистецька увага «конвертується» у реальну фінансову та військову підтримку держави.

– Технології критичного мислення (постановка питань, з'ясування проблем та переконлива аргументація – «Виклик – Осмислення – Рефлексія»; метод «Сторітелінг», метод «Кубування» тощо). До прикладу в контексті деконструкції стереотипів та активної взаємодії можемо використати педагогічний інструмент, як «Детектор стереотипів» (на прикладі Євробачення). Вправа «Тоді VS Зараз» (порівняння виступів до і після 2014 року й аналіз виступів деяких представників України на даному пісенному конкурсі, такі як: Світлана Лобода, Ані Лорак, Верка Сердючка, Злата Огневич, Джамала тощо). Це здатне допомогти учням формувати стійкість до маніпуляцій та усвідомлення прогресу демократичних свобод, а також плекати громадянську свідомість та позицію (зв'язану передусім з самими постатями), формувати навички порівняльного аналізу та критичного мислення.

– Інтерактивні технології («кошик ідей», «мозковий штурм», «складання кластера», «архіваріус», «шість капелюхів», «фішбоун» тощо). На прикладі української літератури, а саме роману Оксани Забужко «Полюві дослідження з українського сексу» за допомогою ПРЕС-методу учням можна запропонувати твердження: «Культура є головним чинником формування національної ідентичності». Учні займають позицію (так/ні/частково) і аргументують за структурою: позиція, причина, приклад, висновок. Це дозволить розвинути в учнів навички аргументації та ціннісного вибору і дозволить розвинути навички критичного аналізу гендерних та соціальних стереотипів у сучасній культурі.

– Проєктна та модульна діяльність. Можемо учням запропонувати міні-проєкти про українське кіно чи мюзикли і т.д. (приміром феномен українського мюзиклу «Кабаре», українські актори в закордонних фільмах чи українські фільми жестовою мовою). Це дозволить учням самостійно досліджувати сучасну культуру, а також розвине навички командної роботи, самопрезентації, естетичного смаку, патріотичного виховання тощо [додаток Б].

– Екскурсійна та дослідницька робота. До прикладу віртуальні тури музеями через проєкт «Україна Incognita» або інші тури чи створення інфографіки «Знищені культурні об'єкти і їх значення в період війни за незалежність України 2014 – до сьогодні», що дозволить здобучам освіти усвідомити масштаби культурного геноциду та цінності збереження української спадщини, дозволить розвинути дослідницькі навички, відчуття причетності до захисту культурних цінностей, патріотичність тощо.

Також реально використовувати та розробляти інформаційно методичні матеріали, присвячені українським містам, що стали символом мужності під час протистояння повномасштабної російської агресії, в контексті культурного життя. Ці матеріали можна створювати та поновлювати по мірі розгортання збройної агресії РФ проти України, адже міста, що були окуповані та зазнали руйнувань, в результаті героїчного опору їх мешканців

отримали звання «Місто-герой України». Героїзм українців, містечок та міст є яскравим прикладом патріотизму.

Подібні заняття з використанням інформаційно методичних матеріалів слід проводити за таким алгоритмом:

1. Вступ учителя: мотиваційна частина, обґрунтування важливості матеріалу.
2. Опрацювання учнями інформаційного тексту: читання фрагментами або самостійно, обговорення за запитаннями.
3. Осмислення прочитаного – обговорення за наданими ілюстративними матеріалами [47, с. 34].

Зазначені матеріали містять змістовний компонент, досить промовистий ілюстративний ряд, запитання до кожного інформаційного тексту. Змістовий компонент зокрема передбачає історичний блок, що містить інформацію про історію міста, його виникнення та розвиток, заснування та історичну довідку сьогодення, зв'язок з різними історичними подіями історії України; економічний блок, що містить основні фактори та регіональну специфіку економічного розвитку міста, можливі кризові явища; культурний блок, що містить інформацію про культурну спадщину міста. Ілюстративний ряд передбачає використання історичних пам'ятників та пам'ятних місць, архітектури, культурних будівель, відомих досягнень в період незалежності тощо. Також доцільно порівняти світлини під час мирного розвитку міст та життя їхніх мешканців до та після початку повномасштабної військових дій. Запитання до інформаційного тексту мають бути побудовані за однією схемою: розташування міста, належність до історико-географічного регіону, особливості розвитку даного регіону, виникнення перших поселень на цій території, історія міста та основні події до проголошення та після проголошення незалежності України, розвиток міста, наявність інформації щодо міста в інформаційних та візуальних джерелах.

Підібрані короткі тексти містять інформацію на запропоновані питання, однак при цьому школярі мають виконувати пошукові завдання або

проводити власні дослідження. Наприклад, учні можуть знайти додаткову інформацію про певне місто та його мешканців в інтернеті під час уроку або в якості домашнього завдання. Далі учні порівнюють ілюстративний ряд з отриманими відомостями. Після цього доцільним є осмислення прочитаного та обговорення, включаючи питання щодо того, що учні бачать на світлинах, які висновки про життя мешканців міст можна зробити на основі даних світлин, які пам'ятки міста відрізняються або схожі від пам'яток рідного міста, які зображення можна ще додати та чому [47, с.35].

4. Рефлексія та організація структурованих обговорень контроверсійних історичних питань. Наприклад, «Чи можна виправдати революцію?». Обговорення ролі насильства в історії, співвідношення цілей і засобів (на прикладі Революції Гідності). Результатом є розвиток толерантності до інакомислення, уміння структуровано висловлювати думку та працювати з контраргументами [57]. Їй визначити чи певне насильство може бути частиною культури? На етапі рефлексії можна застосовувати такі техніки, як «займи позицію», «прес», моделювання конкретних ситуацій, організація обговорення проблем, дискусії та дебати. Під час вивчення впливу мас-медіа, громадської думки та ЗМІ доцільно проводити аналітичну гру «займи позиції, де учням пропонується визначитися із питанням «Ми контролюємо ЗМІ чи ЗМІ контролюють нас?». При цьому важливо спонукати школярів виражати власними словами отриману інформацію з метою кращого запам'ятовування того, що формується в особистому контексті; сприяти обміну ідеями між учнями, формулювати, висловлювати та обґрунтовувати власні думки [56, с. 8].

Метою даних методів є характеристика учнями стан української культури, визначення основних здобутків та перспектив, аналіз та визначення особливостей релігійного життя, міжконфесійних відносин, закріплення навичок аналізу різноманітних творів культури та культурних процесів, а також виховання у школярів толерантності, поваги до здобутків українського народу, ідеалів демократії та патріотизму [52]. Кожен елемент структури

уроку має свої завдання. Вступна частина уроку передбачає актуалізацію знань, мотивацію учнів до роботи, оголошення теми уроку та очікуваних результатів від учнів, також може бути перевірка домашнього завдання. Залежно від змісту завдань педагогом планується певні методи роботи. На нашу думку, для вступної частини уроків доцільно використовувати такі методи як кластер, дерево передбачень, асоціативний кущ, робота в парах, читання з передбаченнями.

Основна частина уроку має включати активну роботу старшокласників на уроці, де вони досліджують, аналізують, осмислюють та знаходять відповіді на поставлені питання, формулюють нові питання, вчаться виокремлювати головне з отриманої інформації та співвідносити її із власним досвідом, а також розвивати медіаграмотність. Це, на нашу думку, новий підхід.

Раціональними методами на уроках історії України під час первинного сприйняття нової інформації можуть виступати: бортовий журнал(даний метод можна використати в основному або кінцевому етапі уроку зі складанням таблиці в які учні мають дати на запитання «Що мені відомо з цієї теми?», а після ознайомлення теми дати відповідь на запитання- «Що я дізнався нового з тексту?». На прикладі розвитку науки в 90-х роках ХХ ст. або театру в той же період, вчитель роздасть матеріал де буде інформація й учні мають ознайомитися з даним фактом розвитку культурного життя й заповнити таблицю (онлайн чи письмо, залежить від самого вчителя як він/вона вирішить на свій розсуд), все завершує підсумкова бесіда де перевіряємо дану таблицю) ментальна карта(на прикладі розвитку української опери періоду умовно від 2000- до сьогодні (приміром «Chornobyldorf», «IYOV» та ін.) можемо запропонувати учням дозаповнити карту яку уже частково зробив сам вчитель в онлайн-інструменті графічного дизайну Canva , де учні заповнюючи розвиток українського опери побачити її шлях та популярність протягом даних років), візуалізація ідей(на прикладі постатей української літератури (наприклад С. Жадана, О. Забужко, Ю.

Іздрик, М. Савка та ін.) можемо запропонувати учням створити гіфки та емоджі чи соціальну мережу героя де учні ознайомляться з самою людиною/істотою тощо (залежно від вибраного твору та героя) й потім в кінці скажуть трохи про самого героя). В ході осмислення отриманого матеріалу слід застосовувати такі методи як: акваріум (учням пропонується на прикладі розвитку українського кіно від 2015 до 2020 включно (варто зазначити дані приклади з українського кіно вчитель має зарано надати інформацію і рекомендації щоб учні краще підготувалися) діляться на дві групи. Вчитель має озвучити на початку уроку або перед самим використанням даного методу правила, алгоритми і штрафи (за порушення дисципліни приміром) після обговорення можете попросити учнів подумати чи пройшла розмова успішно, що цікавого було і т.п. Якщо є час школярі можуть оцінити як свою роботу так і інших) , дискусія (можна запропонувати проблемне питання «Як на вашу думку, чому багато людей в Україні ще й досі мають певну тяглість до російської «тюремної» культури?»), де учні будуть висловлювати свої думки) , карусель (в ході розмови про розвиток української музики періоду повномасштабного російського вторгнення можемо запропонувати учням даний метод, де учні готують запитання запитання по темі з позначенням пісні та виконавців вказуючи своє ім'я (чий це листок). Або це можуть картки приготівлені вчителям (предметні малюнки чи т.п.). Учні мають задавати один одному запитання в контексті української музики та самих кліпів: « Що цікавого», «Про що ця пісня», «Як показана пісня в ролику» і т.д. Правильно відповівши на запитання, учень отримує від свого товариша його картку. По команді вчителя (допустимо «Карусель поїхала») учні переміщуються по колу, міняючи партнерів. Переможець визначається за найбільшою кількістю зібраних карток(но варто наголосити в кінці вчитель має дати своє загальне слово де висловить свою думку щодо розвитку української музики після 2022 р.). , письмова (тиха) дискусія (учням пропонується письмово самостійно написати про українські винаходи, механізми тощо (наприклад кровоспас, еко-ін'єкційний шприц, гідроскальпель, персональний тренажер «Тренар»,

антибіотик «Батумін» тощо) де учні мають побачити розвиток української науки періоду незалежності України), прес-метод (на прикладі розвитку українського православ'я можна запропонувати даний метод з елементами дискусії де потрібно відповісти на головне питання: «Чому УПЦ МП(РПЦ) підриває українське суспільство своєю діяльністю?». Вчитель роздає матеріал, у яких зазначено етапи та вимоги щодо проведення даного методу і за можливість якійсь історичні події, приклади тощо по темі дискусійного питання), фішбоун (учням можна запропонувати проблему: «Чому українські фільми, музика і т.п.» мають певні ознаки суржику чи самої російської мови, де учні наводять факти, причини і власний висновок) тощо. Фінальний етап уроку передбачає підсумкову частину, яка включає узагальнення та систематизація вивченого матеріалу, оцінювання результатів та рефлексії. При цьому учні можуть викладати згенеровані ідеї, пов'язувати нову інформацію з наявною інформацією, в якій вони компетентні. Ефективними методами реалізації підсумкової частини уроку вважаємо потяг, сенквейн, шкалу думок [55, с. 103–104] [Додаток А].

З метою організації патріотичного виховання слід проводити заходи з тематики: лекції, бесіди «Я – громадянин – патріот незалежної держави України», «Моя рідна Україна», «Наша вітчизна – Україна», «Державна символіка Батьківщини», «Твої права і обов'язки», «Патріотизм – нагальна потреба України», «Моя земля – земля моїх предків»; семінари, «круглі столи», конференції «У пам'яті світ врятований; уроки пам'яті «Небесної сотні», «Революція гідності», «День Соборності (день Злуки)», «Зростаємо громадянами-патріотами землі, що Україною зветься»; години спілкування «Я – громадянин і патріот держави», «Я – українець!» [58, с. 9].

Особливо важливо використовувати внутрішньо предметні та міжпредметні зв'язки. Утім не слід оминати увагою, що педагоги мають висвітлювати якійсь культурницькі процеси, щоби це допомогло учням сформуватися як повноцінний громадянин України також як людина в якій закладені певні морально-етичні засади. При цьому можна робити інтеграцію

різних шкільних предметів: історії, літератури, образотворчого мистецтва, музики тощо.

Завдяки інформаційним технологіям та інтерактивним методам стає можливим використання на уроках історії України текстової, графічної, звукової та відеоінформації тощо. Думається, що це також надаватиме можливість педагогу та учням реалізовувати ключові компетентності такі як: спілкування іноземною мовою, ініціативність і підприємливість, соціальна та громадянська компетентність [54, с.180] тощо. Барвисті презентації, слайди, картини, музичні та мистецькі твори, історичні фільми та відеофрагменти, біографії та портрети історичних діячів, пам'ятники культури та архітектури – все це легко зараз знайти в Інтернеті та підготувати повідомлення на будь-яку тему як вчителю, так і учням. Важлива роль вчителя у розкритті можливостей нових сучасних інформаційних технологій (зважаючи на стрімку технологізацію освітнього простору), формуванні умінь та навичок самостійного набуття знань, уміння вчитися. Досвід роботи показав, що у школярів, які активно працюють з комп'ютером, формується вищий рівень самоосвітніх навичок, умінь орієнтуватися в бурхливому потоці інформації, уміння виділяти головне, узагальнювати, порівнювати, робити висновки, однак важливо врахувати, що з появою штучного інтелекту учні значною мірою можуть не старатися, тому вчитель має на нашу думку інтегрувати ІІІ в навчальний процес й навчити учнів правильно ним користуватися, щоб це потім допомогло учням в роботі. Приміром продуктивність навчання при роботі з презентаціями на уроках історії з вивчення культури у старших класах набагато вища, ніж при використанні традиційних видів наочності, оскільки презентація дозволяє уявити об'єкт, що вивчається, в різних форматах (в натуральну величину, фрагментарно), виділити важливі дрібні деталі зображення. Основу змісту уроку складають слайди з текстом та графікою, відео- та аудіоматеріалами, що використовуються комплексно, у старших класах презентації використовуються у більш складній формі - проектних технологій: зоровий ряд має музичний супровід, його можуть

доповнювати текстові та графічні компоненти (схеми, діаграми, таблиці). Готуючи презентацію, учень стає дослідником та творцем, формуються навчальні навички та вміння. Публічна демонстрація підсумків проекту у вигляді презентацій є вкрай важливою для підліткового та юнацького віку, оскільки презентація є результатом самостійної творчої роботи учня і тим самим підтверджує значущість, компетентність та успішність тих, хто її підготував. Інтернет-ресурси музеїв та історико-культурних заповідників допомагають організувати та здійснити віртуальну екскурсію, подорож у часі та просторі, безпосередньо на уроці. Відвідати художні музеї всього світу, помилуватися пам'ятками архітектури та мистецтва у масштабі реального часу допомагає використання інтерактивної дошки та Інтернету. Головна мета всіх педагогічних технологій, методів та прийомів – навчити учнів мислити, аналізувати, висловлювати та відстоювати свою точку зору, самостійно здобувати знання, володіти дослідницькими вміннями, робити усвідомлений вибір, представляти результат своєї роботи.

Отже, в ході дослідження методики формування ціннісних орієнтацій та громадянської компетентності було встановлено, що цей процес є цілісною, науково обґрунтованою системою, що визначається практичною діяльністю та емоційним залученням учнів до роботи. Формування й розвиток громадської свідомості не може бути стихійним, бо вимагає перехід від пасивного засвоєння знань до моделі, де педагог виступає у ролі фасилітатора. В умовах великих викликів перед державою значного значення набуває ідентифікація учнів себе як повноцінних громадян України і «зворотнім зв'язком» з «національно-культурним кодом». Роль вчителя в цьому є значною так як педагогічні інструменти забезпечують синтез як традиційних технологій так і інноваційних. Кінцевою метою методики є розвиток здатності учня до рефлексій та самооцінювання і в цьому якнайкраще допоможуть приклади з культурного життя України в період незалежності.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження, присвяченого формуванню та розвитку ціннісних орієнтацій та громадянської компетентності одинадятикласників в процесі вивчення культури України періоду незалежності України нами було досягнуто наступних висновків.

У ході роботи ми з'ясували, що громадянська компетентність не є простою сумою знань про державу. Це складне, динамічне поєднання способів мислення, орієнтацій, та навичок, які дозволяють молодій людині не просто розуміти якісь свої права, в й активно діяти як свідомий громадянин. На наше переконання, особливо важливим в цьому для учнів 11 класу є формування національно-культурної ідентичності, цінностей та громадянської позиції й мужності. Ми побачили, що сучасна освіта має зміщуватися із простої трансплантації фактів на розвиток критичного мислення, медіаграмотності тощо, оскільки в умовах цифрової трансформації молодь постійно стикається з маніпулятивним контентом та технологій.

У ході дослідження було здійснено аналіз шкільних підручників (авторства В. Власова, А. Галімова, В. Даниленка та інших) показано як позитивні зрушення, так і певні «білі плями». Можна виділити, що підручники стали активніше використовувати інтерактивні елементи такі як: QR-коди, посилання на віртуальні музеї та онлайн платформи, що значно розширює освітній простір. Матеріал стає більш людяним через умовні рубрики «Персоналії» та вивчення історії конкретних діячів культури. Ми помітили, що опис культурних процесів часто залишається занадто фактологічним. Наприклад, у деяких виданнях періоду 2000-х і 2010-х рр. культурологічні процеси висвітлено доволі поверхнево. Ці речі мали місце і в 1990-х роках. Також у підручниках не завжди достатньою мірою вділяється увага механізмам «м'якої русифікації» а також тим явищам, як українська культура протистояла цим впливам до 2014 р. Тексти параграфів часто перевантаженні, що ускладнює сприйняття матеріалу підліткам враховуючи їх вікові особливості.

Для того, щоб уроки історії справді формували цінності, ми вважаємо за необхідне відмовитися від «вчителецентричної» моделі. На основі вивченого матеріалу пропонуємо наступні кроки: творення і впровадження ресурсних HUB-ів із методичними рекомендаціями та учнівськими проектами, що дозволить зробити навчання більш прикладним; впровадження інтерактивних технологій й методів, такі як: «круглий стіл», «фішбоун», «акваріум», рольових ігор тощо, воно має стати нормою, в не винятком, адже саме в діалозі народжується громадянська позиція.

Однією з головних проблем залишається відсутність міцних зв'язків між теорією та реальною участю учнів у житті громаді. Часто громадянська освіта обмежується лише компонентом «знання», ігноруючи «цінності» та «дію». Ми пропонуємо наступне: посилити практичну складову через волонтерські і творчі проекти та співпрацю з місцевими закладами громади культури; зосередитися на формуванні «національно-мовної особистості» де мова виступає не лише як засобом спілкування, в й елементом емоційно-ціннісного ставлення до держави; більше уваги приділяти медіаграмотності, щоби учні могли самостійно розрізняти пропагандистські наративи в історичному контексті.

У роботі ми намагалися не просто проаналізували підручники, а спробували знайти «живу нитку», яка єднає минуле з майбутнім через культуру та цінності. Урешті результатом цього методу є виховання свідомої людини – громадянина незалежної країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

I. Нормативні документи:

1. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 07.02.2024 № 131. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/661/699/178/6616991780fc6422554519.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
3. Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2023 № 1196. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1196-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
4. Про затвердження Програми незалежного тестування фахових знань та вмінь учителів навчальних предметів (інтегрованих курсів) громадянської та історичної освітньої галузі та/або освітньої галузі «Суспільствознавство» закладів загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 09.01.2024 № 16. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/687/a37/83d/687a3783d947a652281252.pdf> (дата звернення: 26.01.2026).
5. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 03.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 26.01.2026).
6. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.01.2026).

7. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1322 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.01.2026).

II. Монографії, статті, дисертації, матеріали наукових конференцій:

8. Бакка Т. В., Богомаз О. Ю., Ладиченко Т. В. Вплив змісту історії та громадянської освіти на формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти Нової української школи. Riga: Baltija Publishing, 2023. 18 с. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/330/9128/19054-1> (дата звернення: 01.01.2026).

9. Бескорса О., Кошелєв О. Роль учителя у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи. *Молодь і ринок*. 2019. №10 (177). С. 55–59. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/187046/186371> (дата звернення: 26.12.2025).

10. Біда О. А. Виховання громадянської відповідальності у системі виховної роботи учнів ліцею. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2012. № 2. С. 8-12. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1276> (дата звернення: 23.12.2025).

11. Богомоллова Н. М. Формування рис громадянскості у старшокласників в умовах полікультурного регіону : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2019. 315 с. URL: <https://share.google/j0Gcp77CNdECE8X04> (дата звернення: 23.12.2025).

12. Власенко О. М. Зміст та структура громадянської компетентності випускника закладу середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2019. № 62. Т. 1. С. 94-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2019_62%281%29_21 (дата звернення: 25.12.2025).

13. Гончарова О. С. Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках історії. Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2019. № 11. С. 21-25. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5525> (дата звернення: 23.12.2025).

14. Гриценчук О. Освітні хаби на базі ІКТ як інструмент для вчителів громадянської освіти (досвід Нідерландів, Бельгії та України). Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: (Моделювання цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти) : зб. матеріалів всеукр. наук.- практ.семінару (Київ, 5 березня 2020 р.) / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2020. С. 342-360. URL: <https://share.google/lw5dtZbkfmcap7vn> (дата звернення: 23.12.2025).

15. Давиденко О. Громадянські компетентності як інструмент розбудови демократичного суспільства в Україні. *Філософія. Педагогіка*. 2024. № 2 (7). С. 116-124. URL: <https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp/article/download/190/179/> (дата звернення: 23.12.2025).

16. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування та реалії. Монографія Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Київ, 2021. 105 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/gk_sotr-2021.pdf (дата звернення: 15.01.2026).

17. Коваль Т. Українські народні традиції та звичаї як засіб національного виховання молодших школярів в умовах НУШ. *Актуальні питання у сучасній науці*. 14 серпня 2022. № 2(2). С. 546–554. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-546-554](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-546-554) (дата звернення: 23.12.2025).

18. Котик Т. М., Павлюк А., Височан Л. М. Національно-мовна особистість як мета полікультурної освіти в Україні. Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення : збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції, 23-24 вересня 2021 р. / відп. ред. Ж. Д. Горіна. Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021. С. 95-99. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/13107> (дата звернення: 23.12.2025).

19. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога нової української школи. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Вип. 8. С. 74-88. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717381/1/Bulletin_8_37_Pedagogika_Tatyana_Kravchinska_UA.pdf (дата звернення: 23.12.2025).

20. Магдич Т. П. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. Одеса. 2020. Вип. 28. С. 77-81. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/28/16.pdf> (дата звернення: 23.12.2025).

21. Мацейків Т. І. Експериментальне дослідження проблеми формування громадянської компетентності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. Вип. 143. С. 124-131. URL: <https://share.google/j9zCatgNggpmh0IPb> (дата звернення: 30.01.2026).

22. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки*:

реалії та перспективи. 2020. Вип. 75. С. 132-136. URL: <https://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/75/30.pdf> (дата звернення: 01.02.2026).

23. Мацейків Т.І. Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. Вид. центр КНЛУ, 2019. Т. 1. Вип. 59. URL: <https://share.google/GA59SbUUJb6y2erD9> (дата звернення: 01.02.2026).

24. Рашидова С. С. Проблема формування громадянської компетентності у суб'єктів інклюзивного освітнього простору в працях українських учених: аналітичний огляд. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2025. № 1 (111). С. 119-131. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746263/1/14.pdf> (дата звернення: 23.02.2026).

25. Рудницька Н. Ю., Шанскова Т.І., Коновальчук І.М. Формування громадянської компетентності учнів початкових класів в умовах становлення Нової української школи. *Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 57. Т. 2. С. 285-292. URL: https://eprints.zu.edu.ua/35905/1/%D1%81%D1%82._%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC.%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF.%209.%2010..pdf (дата звернення: 23.12.2025).

26. Русин Г., Вітюк В., Соняк Н., Гуцуляк М. Розвиток громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти Нової української школи. *Acta Pedagogica Volyniensis*. 2023. № 5. С. 50–56. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25943> (дата звернення: 17.02.2026).

27. Савченко С. В., Олексенко С. В. Громадянська компетентність як важлива складова фахового зростання сучасного вчителя. *SWorldJournal* 2023. Part 3(21-03). С. 65-72. URL: <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-012> (дата звернення: 23.12.2025).

28. Ткаченко, О., Грукач, В., Ткаченко, Т. Формування особистісних компетентностей учнів на уроках історії та правознавства шляхом залучення документальних джерел. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. № 14. С. 116-138. URL: <https://share.google/6rGuTiBLEl1dWG3CJ> (дата звернення: 23.12.2025).

29. Токарева А.В., Чижигова І.В. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності студентів: міжнародний та національний контексти. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2021. № 1 (21). С. 88-93. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2021/1/11.pdf> (дата звернення: 23.12.2025).

30. Kondratska H. Development of social and civil competencies of high school students. *Young Scientist*. 2019. № 11 (75). P. 903-906. URL: <https://share.google/lHEA3pVluV3SFd8yM> (дата звернення: 22.12.2025).

31. Lavrentieva O. O., Rybalko L. M., Tsys O. O., Uchitel A. D. Theoretical and methodical aspects of the organization of students' independent study activities together with the use of ICT and tools. *Освітній вимір. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет*, 2019. Вип. 1 (53). С. 27-59. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720525/1/EducDim-1.pdf> (дата звернення: 08.01.2026).

32. Medne D., Lastovska A., Lāma G., Grava J. The Development of Civic Competence in Higher Education to Support a Sustainable Society: The Case of Latvian Higher Education. *Sustainability*. 2024. Vol. 16(6), 2238. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/16/6/2238> (дата звернення: 23.12.2025).

33. Mukan N., Mukan O., Antonyshyn A. The formation of student youth' civic competence: analysis of scientific and pedagogical literature. *Академічні візії*. 2025. Вип. 44. 10 с. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/2209/2080> (дата звернення: 23.12.2025).

34. Pospieszna P., Lown P., Dietrich S. Building active youth in post-Soviet countries through civic education programmes: Evidence from Poland.

East. Eur. Polit. 2023. Vol. 39. P. 321–344. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21599165.2022.2102608> (дата звернення: 23.12.2025).

III. Підручники і посібники

35. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, О. Є. Панарін. Київ : Літера ЛТД, 2024. 320 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3022-istoriia-ukr-vlasov-11-klas-2024.html> (дата звернення: 24.03.2026).

36. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1260-istoriya-ukrainy-11-klas-vlasov.html> (дата звернення: 25.03.2026).

37. Галімов А. А. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / А. А. Галімов, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Х. : Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html#google_vignette (дата звернення: 25.03.2026).

38. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз : навчальний посібник / за ред. А. М. Круглашова, Н. Ю. Ротар, І. В. Цікул. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. 184 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6145/%D0%93%D0%9E%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 15.03.2025).

39. Даниленко В. М. Історія України : рівень стандарту : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Віктор Даниленко, Мирослава Смольницька. Київ : Генеза, 2019. 224 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1261-istoriya-ukrainy-11-klas-danylenko.html> (дата звернення: 26.03.2026).

40. Історія України (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартилюк, О. М. Сирцова, А. А. Галімов. Х. : Вид-во «Ранок», 2024. 320 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3024-istoriia-ukrainy-gisem-11-klas-2024.html> (дата звернення: 26.03.2026).

41. Мудрий М. М. Історія : Україна і світ : (інтегр. курс, рівень стан-дарту) : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Мар'ян Мудрий, Олена Аркуша. Київ : Генеза, 2019. 304 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1265-storya-ukrayina-svt-mudriy-arkusha-11-klas.html> (дата звернення: 26.03.2026).

42. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. H. M. Bibik. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf> (дата звернення: 23.12.2025).

43. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с. URL: <https://files01.core.ac.uk/download/pdf/162002217.pdf> (дата звернення: 25.03.2026).

44. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України рівень стандарту : підручник для 11 кл. закл. за-гальн. серед. освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. — Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2019. 240 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1262-istoriya-ukrainy-11-klas-sorochinska.html> (дата звернення: 26.03.2026).

45. Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумчук, Тернопіль : Астон, 2024. 320 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3023-istoriia-ukrainy-khlibovska-11-klas-2024.html> (дата звернення: 26.03.2026).

46. Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. Тернопіль : Астон, 2019. 256 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1259-istoriya-ukrainy-11-klas-hlibovska.html> (дата звернення: 26.03.2025).

IV. Методичні матеріали

47. Гупан Н., Ремех Т., Серова Г. Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі : методичні рекомендації. [Електронне видання] / Н.Гупан, Т.Ремех, Г.Серова. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 133 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Hupan_Remekh_Sierova_Metod_rek_rozmishchennia_compressed.pdf (дата звернення: 29.04.2026).

48. Громадсько-активні школи. URL: <https://share.google/mKZHh5TidLWzVvofi> (дата звернення: 30.04.2026).

49. Інтерактивні методи навчання. Сутність та призначення. Впровадження на прикладі методу «Рольова гра». URL: <https://share.google/VeeJBjOFJdZeu3w4d> (дата звернення: 29.04.2026).

50. Програма навчальної дисципліни «Педагогіка». Харків : ІПО ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2016. URL: <https://ipohnpu.in.ua/wp-content/uploads/2015/05/Pedagogika.doc> (дата звернення: 30.04.2026).

51. Педагогічні умови формування у старших дошкільників першооснов соціальної компетентності. URL: <https://share.google/QovMoz6qfCuU3ENe9> (дата звернення: 29.04.2026).

52. Розробка уроку «Основні чинники та особливості розвитку культури в Україні за роки незалежності»/ URL: https://uahistory.co/lesson/history-of-ukraine-developing-lessons-11-class-gisem-standard-academic-level/44.php#google_vignette (дата звернення: 28.04.2026).

53. Розвиток та формування ціннісних орієнтацій особистості. URL: <https://share.google/hhKwq4m8Tj6v7q12T> (дата звернення: 29.04.2026).
54. Салтановська С.В. Використання інтерактивних технологій для формування ключових компетентностей учнів на уроках історії. Становлення і розвиток педагогіки, 2018. № 2. С. 179-181. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/ped/27feb2018/68.pdf> (дата звернення: 30.04.2026).
55. Станіченко О. Використання методів формування критичного мислення в учнів старшої школи під час вивчення інтегрованого курсу «Громадська освіта». Режисюра уроку. 2021. № 1 (96). С. 101-105. URL: <https://share.google/ERsfZczcsdK3v3fnQ> (дата звернення: 28.04.2026).
56. Формування громадянської компетентності на уроках історії, предмету «Громадянська освіта» та правознавства. С.1-23. URL: <https://naurok.com.ua/formuvannya-gromadyansko-kompetentnosti-na-urokah-istori-predmetu-gromadyanska-osvita-ta-pravoznavstva-157253.html> (дата звернення: 29.04.2026).
57. Формування громадянської компетентності у контексті вивчення історії. URL: <https://naurok.com.ua/metodichna-rozrobka-dlya-vchitelya-istori-na-temu-formuvannya-gromadyansko-kompetentnosti-u-konteksti-vivchennya-istori-486186.html> (дата звернення: 30.04.2026).
58. Формування громадянської компетентності учнів на уроках історії та у позаурочний час. С. 1-32 URL: <https://vseosvita.ua/library/formuvannia-hromadianskoi-kompetentnosti-uchniv-na-urokakh-istorii-ta-u-pozaurichniy-chas-801297.html> (дата звернення: 30.04.2026).
59. Фасилітативна роль викладача при формуванні математичної компетентності здобувачів освіти. URL: <https://share.google/PUjKRSTSePi7IKKeP> (дата звернення: 30.04.2026).

60. «Що таке громадянська зрілість?». URL:
<https://share.google/s7rPY0ysQ8RXvfSUK> (дата звернення: 30.04.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

Назва методу	2018/2019 н. р.								2019/2020 н. р.							
	ЛВ 11								ЛВ 11							
	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7		P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	
бортовий журнал		+					+			+					+	
ментальна карта (картографування тексту)			+			+					+			+		
візуалізація ідей (скетчноутінг)	+			+						+		+				
читання з позначками		+			+					+			+			
маркерне читання	+					+				+				+		
кластер			+		+						+		+			
дерево передбачень		+					+			+					+	
робота в парах			+		+						+		+			
асоціативний куш				+		+						+		+		
акваріум	+					+				+				+		
дискусія		+		+						+		+				
дерево рішень			+				+				+				+	
карусель				+	+							+	+			
карткова дискусія	+				+					+			+			
континуум		+				+				+				+		
письмова (тиха) дискусія			+		+						+		+			
ПРЕС-метод				+		+						+		+		
РАФТ	+						+			+					+	
ФІШБОУН			+				+				+				+	
сторітелінг		+					+			+					+	
кубики Рорі	+			+						+		+				
потяг			+		+						+		+			
сенквейн		+		+		+				+		+		+		
шкала думок	+						+			+					+	
Якісний показник	78	82	80	81	76	79	75	79	80	82	84	76	78	75	84	80

Комплекс 1(+ - використовувався метод при вивченні даного розділу).

Джерело: Станіченко О. Використання методів формування критичного мислення в учнів старшої школи під час вивчення інтегрованого курсу «Громадська освіта». Режисура уроку. 2021. № 1 (96). С. 103. URL: <https://share.google/ERsfZczcsdK3v3fnQ>

Додаток Б

Основні етапи проєктної діяльності учнів

Джерело: Гупан Н., Ремех Т., Серова Г. Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі : методичні рекомендації. [Електронне видання] / Н.Гупан, Т.Ремех, Г.Серова. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. С. 8. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Hupan_Remekh_Sierova_Metod_rek_rozmishchennia_compressed.pdf

Додаток В

**Поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних
і лінгводидактичних понять**

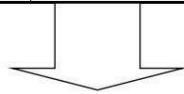
№ з/п	Визначальні елементи поняття «громадянська компетентність» (значення терміна)	Кількість джерел	Абсолютне значення, у %	Кількість смислових одиниць аналізу	Абсолютне значення, у %
1.	Здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки заради розвитку демократичного суспільства, реалізовуватися як громадянин	7	23	7	23
2.	Система знань, умінь, навичок, цінностей і ставлень, що допомагають індивіду усвідомити своє місце в суспільстві	5	17	5	17
3.	Здатність і готовність індивіда до участі в суспільно-політичних процесах	4	13	4	13
4.	Одна з ключових компетентностей особистості як орієнтир розвитку української освіти і як результат громадянської освіти	4	13	4	13
5.	Інтеграційна характеристика особистості, яка виявляється в засвоєних громадянських знаннях, уміннях і навичках, наявності громадянських цінностей	3	10	3	10
6.	Щабель політичної культури	2	6	2	6
7.	Володіння культурою демократії, здатність до соціальної комунікації	2	6	2	6
8.	Відповідальне ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави	2	6	2	6
9.	Одна із соціальних компетентностей	1	3	1	3

Поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних понять

Джерело: Магдич Т. П. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. Інноваційна педагогіка. Одеса. 2020. Вип. 28. С. 79. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/28/16.pdf>

Додаток Г

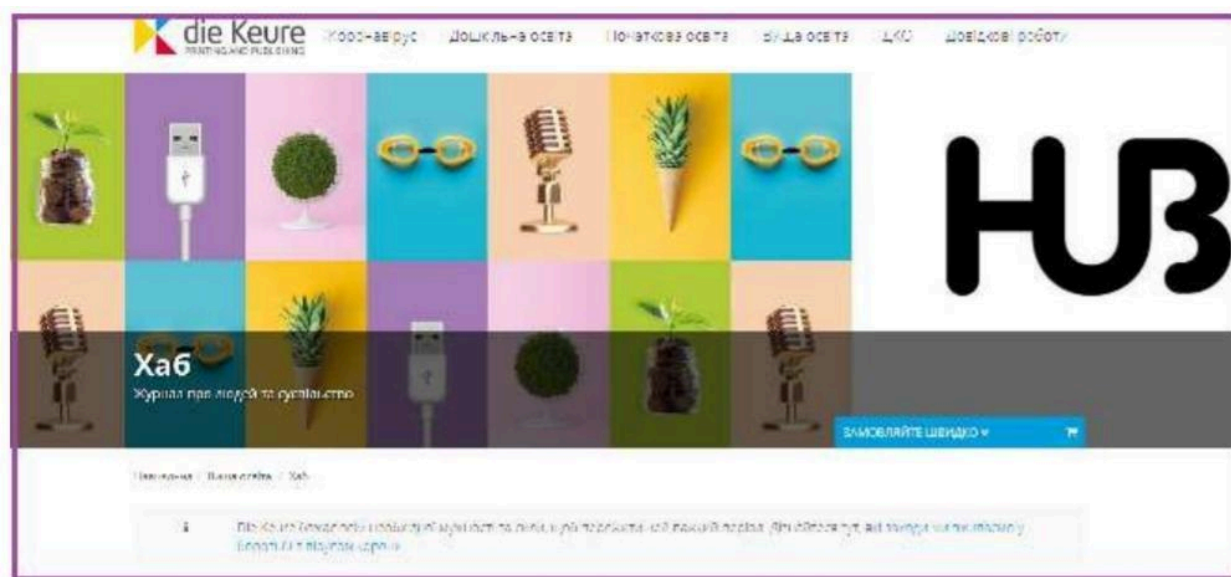
Соціально-психологічні якості (компетентності 1 рівня)				
Цінності	Мотивації	Когнітивні настанови	Ставлення	Ідентичність
• свободи • законності • соціальної солідарності • співробітництва • взаємоповаги	• залучення • активності • досягнення не лише особистого, а й спільного блага • самоорганізації для вирішення спільних проблем	• на критичний аналіз інформації • на раціональне оцінювання ситуації • на рефлексивний аналіз нового досвіду	• соціальна відповідальність • толерантність до невизначеності • соціальний інтерес • соціальна довіра	• суб'єктна • громадянська

Кваліфікаційні характеристики (компетентності 2 рівня)	
Здатності	Готовності
• до аналізу ситуації і планування активності • до антиципації і прогнозування наслідків своїх дій • до тактичної і стратегічної взаємодії при вирішенні суспільних проблем • до критичної рефлексії • аргументувати свої пропозиції (оцінки, дії тощо) • оцінювати ризики • вести дискусію • активно слухати • визначати, що відповідає власним інтересам і який політичний вибір дає змогу забезпечити ці інтереси найбільшою мірою..	• до партиципації (участі в управлінні, вирішенні проблем, причетності, співробітництва ...) • до здобуття суспільних благ ціною обмеження або й відмови від власної вигоди • змінювати і контролювати власне життя та ініціювати зміни у найближчому оточенні • до вирішення проблем в умовах невизначеності • до толерантної взаємодії при вирішенні соціальних проблем • визначати і дотримуватись меж (законного/ незаконного, прийнятного/ неприйнятного, співпраці/ автономності, можливого/ неможливого, раціонального /ірраціонального тощо)..

Соціально-психологічна модель громадянської компетентності

Джерело: Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування та реалії. Монографія Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Київ, 2021. С. 25-26 https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/gk_sotr-2021.pdf

Вебсторінка цифрового освітнього хабу «Люди та суспільство»,
Бельгія. (<https://www.diekeure.be/nl-be/educatief/secundair-onderwijs/hub>)

Джерело: Гриценчук О. Освітні хаби на базі ІКТ як інструмент для вчителів громадянської освіти (досвід Нідерландів, Бельгії та України). Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: (Моделювання цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти) : зб. матеріалів всеукр. наук.- практ.семінару (Київ, 5 березня 2020 р.) / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2020. С. 347. URL: <https://share.google/lw5dtZbkkfmCap7vn>

Додаток Е

План-конспект з предмета Історія України

Клас: 11

Тема: Особливості культурного життя України в роки незалежності

Мета:

навчальна:

- з'ясовувати особливості розвитку української культури (кіно, мистецтво, музика); */інформаційна, культурна*
- проблеми розвитку української культури; */інформаційна*
- засвоїти й розуміти шлях України на Євробаченні; */інформаційна*
- простежити роль кіно та музики сьогодні; */інформаційна, аксіологічна*
- прослідкувати за становлення культури сьогодні в її важливість; */інформаційна*
- охарактеризувати роль людини в розвиток культури; */інформаційна, логічна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час минулих занять ; */логічна, хронологічна*
- продовжити розвивати вміння працювати з ІІІ */цифрова*
- розвивати вміння чітко висловлювати власну думку; */аксіологічна, логічна, особиста*
- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу; */логічна, хронологічна, інформаційна, аксіологічна*
- розвивати логічну, мовну та аксіологічну компетентність */логічна, аксіологічна, мовна*
- розвивати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань; */мовна*

виховна:

- сприяти формуванню громадянської компетентності */громадянська*
- сформулювати власну думку; */особиста*
- виховувати відповідальність за доручену справу; */особиста*
- виховувати вміння керувати власними емоціями; */особиста, культурна, соціальна*
- виховувати шанобливе ставлення до думки інших */соціальна*
- виховувати культуру думки і поведінки (групова робота, робота в парах); */культурна, соціальна*
- виховувати вміння формувати й відстоювати власну позицію, вміння робити вибір */комунікативна, соціальна*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник Історія України : рівень стандарту : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Віктор Даниленко, Мирослава Смольницька. – Київ : Генеза, 2019.; презентація; роздатковий матеріал

План уроку

1. Літературно-мистецьке життя.
2. Розвиток української музики. Кіно.
3. Україна в міжнародному пісенному конкурсі «Євробачення».

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
1 хв	I. Організаційний етап	● Привітання з учнями, перевірка присутніх. ● Емоційне налаштування, бажаю всім гарного настрою, легкого засвоєння теми.		Аксіологічна! *Дана тема уроку «Особливості культурного життя України в роки незалежності» розрахована на два уроки(два параграфи с.208) , до вашої уваги пропонується орієнтовний план-конспект уроку розрахований на другий урок по культурі

				незалежності України*
5 хв	II. Перевірка домашнього завдання		Перевірка домашнього завдання: «В чому заключалася підривна діяльність УПЦ МП?» !* Дане домашнє завдання заключало в тому,що учні мали в парах створити в вигляді міні-інтелект карти основні тези, щодо цієї діяльності та фактом про це(дане завдання має передусім онлайн формат)*	Логічна *В даному домашньому завданні учні мали
3 хв	III. Мотиваційний етап		Учні вибирають цифру криголаму й кажуть чому саме(на англійській мові)	Аксіологічна Мовленнєва Особиста
3 хв	IV. Актуалізаційний етап		- Яка сьогодні епоха людства? Її характерні риси (Учень №5) Питання до всіх(за бажанням): - Чому книга сьогодні стає більш популярною серед людей, передусім молоді?	хронологічна логічна

24 хв	V. Етап вивчення нового матеріал	У літератору ввійшло нове покоління, зокрема Ю. Андрухович, О. Забужко, О. Пахльовська, В. Цибулько, Ірен Карпа, В. Шкляр, Лесь Подерев'янський, О. Жадан та ін. Воно намагається по-новому вирішувати мистецькі проблеми, йти в ногу зі світовим літературним процесом. Відновлено випуск таких відомих журналів, як "Київська старовина", "Літературно-науковий вісник", "Світло і тінь", з 1992 р. в Україну перенесено видання щомісячного часопису незалежної думки "Сучасність". З'являються нові видавництва: "Знання" та "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА" в Києві, "Червона калина" у Львові, "Джура" в Тернополі та ін. Сучасний літературний процес в Україні свідчить про якісно новий етап розвитку української літератури, який характеризується, з одного боку, збереженням і досить помічним продовженням літературних традицій, з іншого – вибухом абсолютно нової, гранично різноманітної прози та поезії, представленої творчістю митців молодшої генерації. Різносторонній пошук, сміливі експерименти в змістовній, образній, композиційній сферах, у царині мови, тексту свідчать про внутрішню духовну і творчу розкутість, яка виступає надбанням культури років незалежності. Серед цих творів — знакові, популярні, важливі, небанальні, а деякі — малознані або й недооцінені. Віримо, що всі книжки з цього переліку мусять бути на читальних полицях і в нашій спільній пам'яті. <i>*Показ на слайді презентації дані книги, як приклад*</i> «Вовча зоря» Євгена Пашковського («Молодь», 1991). Перша книга прозаїка з Житомирщини, котрий уже сформував власний стиль, орудує широким арсеналом виразальних форм і авторською технікою.	- <i>На твою думку чи популярні масово були українські літератури серед населення в той період? Чи чув ти про них? (Учень №1)</i>	Логічна
-------	--	---	--	---------

		Це екзистенційно-філософський роман у новелах, у якому автор передає дві важливі ідеї: глибокий трагізм і піднесеність існування української людини у XX ст. «Рекреації» Юрія Андруховича («Лілея-НВ», 1992). Перший роман франківського письменника, написаний 1990 року. З гротеском і фантасмагорією автор описує, як компанія українських поетів потрапила на такий собі карнавал початку 90-х — Свято Воскресаючого Духу. «Україна. Історія» Ореста Субтельного («Либідь», 1993). Підручник з української історії не радянського штибу, перевиданий десятки разів. Класика навчально-історичної літератури, за якою вчилася кілька поколінь студентів. «Стежка в траві» Валерія Шевчука («Фоліо», 1994). Житомирська сага, що зображає сплетіння доль різних прошарків місцевого населення 50–60 років. Обширний роман із декількома сюжетними лініями. Virізняється соціальним гіперреалізмом і химерністю стилю. «Цитатник» Сергія Жадана («Смолоскип», 1995). Поетичний дебют, у якому вже добре впізнаваний яскравий почерк автора з Луганщини. Збірка стала результатом перемоги на легендарному конкурсі видавництва «Смолоскип». «Польові дослідження українського сексу» Оксани Забужко («Згода», 1996). Книга, що й нині спричиняє палкі дискусії в літературних колах. Твір із відвертими еротичними сценами і сміливими монологами про українську й жіночу ідентичність та	<i>Парна робота(метод візуалізація ідеї)</i> <i>створити гіфку чи емоджі з твору українського література (за допомогою мережі Інтернет та ШІ) з самою людиною/істотою тощо (залежно від вибраного твору та героя) й потім в кінці скажуть трохи про самого героя).</i>	<i>Логічна, аксіологічна, цифрова</i>
--	--	--	---	--

		природу чоловіків. Один з перших феміністичних романів сучасності. та інші На початку 1990-х рр. в Україні з'явилась когорта молодих режисерів, які творили альтернативне мистецтво не в студіях, а в системі державних театрів: на малій сцені Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка поставив свою першу виставу А. Жолдак; Державний угорський театр у Береговому очолив А. Вінянський (нині головний режисер Національного театру в Будапешті). У Київському академічному театрі драми й комедії на лівому березі Дніпра під керівництвом Е. Митницького виросла плеяда режисерів-експериментаторів (Д. Богомазов, Ю. Одинокій, Д. Лазорко), які нині успішно працюють у різних театрах України і за кордоном. В Україні «постмодерністська ситуація була ультра-модерністською і транс-модерністською водночас. У цьому і полягає специфіка розгортання постмодерної творчості в Україні. На початку 2000-х роках українське мистецтво почало поступовий процес самоусвідомлення та музеєфікації. «В умовах публічної амнезії фігура художника набуває нового значення, яке полягає уже не тільки в деконструктивній риториці та дослідженні приватних чи колективних наративів, а виступає передусім за відновлення соціальної цілісності та	<i>Прослуховування фрагменту відео і невеличке обговорення:</i> https://youtu.be/NsD7F0TLL3U?si=ZeugbEYBJUshDx6-	<i>Логічна, інформаційна</i>
--	--	--	---	-------------------------------------

		«проговорювання» болючих тем в історичній свідомості та сьогоденні». Головна мета сучасного мистецтва розкрити світорозуміння та самопізнання людини. Усі представники мистецтва ХХ ст. – від В. Кандинського і П. Мондріана до концептуалістів і постмодерністів – наголошували, що форма сама по собі їх цікавить мало, головне – висловити нові ідеї та почуття, наочно представити те, що ще тільки-тільки з'являється, часом ледь майорить на обрії сучасного самовідчуття людей Втім, після того, як Україна здобула незалежність, сплеску національного кінематографу не сталося. Навпаки, українських фільмів суттєво поменшало на екранах. Не найкращим було й становище вітчизняних кінотеатрів, зокрема одного із найстаріших кінопросторів – "Жовтня. "У кінці вісімдесятих тут провели капітальний ремонт, і після нього кінотеатр відкрився в 1991 році. У цьому була його драма. Технічно він відповідав стандартам того часу: це був широкоформатний кінотеатр із новою залю, в якій остаточно зник балкон і з'явився цей високий, різкий амфітеатр. Навіть коли я прийшла сюди у 2000 році, він був не зовсім технічно поганий, але глядача в кінотеатрі вже не було. У 90-ті його покинула аудиторія", – згадує роботу "Жовтня" засновниця ТОВ "Кіноман" (ТМ "Жовтень") Людмила Горделадзе. У 2000-х для українського глядача стає доступним світове кіно рідною мовою: з'являється український дубляж фільмів та мультфільмів. Одним із найвідоміших	<i>*Учням надається окрема презентація про розвиток української музики, де є загальна інформація про її розвиток*</i> <i>Перегляд фрагменту відео та невеличке обговорення:</i> https://youtu.be/LCyOKTvd4o?si=Nn_fvBGKzTyKshw7, https://youtu.be/tc772g03rMo?si=sC5dNhJaJlMhliF	<i>Логічна, інформаційна</i>
--	--	--	--	-------------------------------------

		проектів тих часів став ситком "Альф". Популярним був й український дубляж американських "Друзів" та "Сімпсонів", а у 2006 році з'явилася перша українська адаптація іноземного мультфільму в історії незалежності – "Тачки". Українське кіно тих років теж стає різноманітнішим. З'являються історичні драми, комедії та навіть трилер. Після Помаранчевої революції у 2004 році режисери знімають цілу палітру протестних стрічок, які показують важливу сторінку нашої історії. А у 2010-х кіновиробництво стає доступнішим та масовішим. Втім, влада часів Януковича не підтримує розвиток кінематографу, що дає поштовх українському авторському кіно. Популярними стають вітчизняні фестивалі: вперше відбувається Одеський міжнародний кінофестиваль, а "Молодість" та Docudays UA розширюють глядацьку аудиторію. Зима 2013-2014 років дає неймовірний поштовх українському кінематографу. З'являється потреба говорити не лише про непрості сторінки вітчизняної історії, а й про болючі події, свідками яких стають українські кінотворці. У прокат виходять стрічки про Революцію Гідності, Іловайськ, оборону Донецького аеропорту та морського тральщика у бухті Донузлав.	- Складання асоціативного куща кіно України до 2014 та після 2014-2015 (де учні мають вказати приклади й певні особливості)	Логічна Логічна, аксіологічна Громадянська
--	--	---	--	--

Відео:
https://youtu.be/eOqUvPhSels?si=VbQJORC_dQa9luEP

			<i>Проблемне питання: «Як на вашу думку, чому багато людей в Україні ще й досі мають певну тяглисть до російської «тюремної» культури?», (де учні будуть висловлювати свої думки) . Й чому давно був такий поганий образ України та українця</i> <i>*Вчитель роздає роздатковий матеріал про участь України на Євробаченні*</i> <i>Групова робота</i> - <i>Одна група називає плюси участі України в євробаченні</i> - <i>Інші називає мінуси</i>	<i>Логічна</i> <i>Особиста</i>
--	--	--	---	--

5 хв	VI. Систематизація знань		Робота з підручником (с. 215). Українці у світі	<i>Логічна</i> <i>Інформаційна</i>
3 хв	VII. Висновки		Мікрофон (учні(за бажанням)висловлюють що вони запам'ятали)	Особиста Логічна Хронологічна
1 хв	VIII. Домашнє завдання	*показ на слайді презентації*	Скласти інтелект карту: Шлях України на Євробаченні (включаючи наші національні відбори)	